

”Muutaman päivän päästä tulee ehkä hetki, jolloin vastaavanlaisessa tilanteessa aseet puhuvat”

Näkökulmia suomalais-saksalaisen aseveljeyden päättymiseen Porissa syyskuussa 1944

Joona Leino

Kandidaatintutkielma

Digitaalisen kulttuurin, maiseman ja kulttuuriperinnön tutkinto-ohjelma

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Huhtikuu 2026

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Kandidaatintutkielma

Digitaalisen kulttuurin, maiseman ja kulttuuriperinnön tutkinto-ohjelma

Joona Leino

”Muutaman päivän päästä tulee ehkä hetki, jolloin vastaavanlaisessa tilanteessa aseet puhuvat”: Näkökulmia suomalais-saksalaisen aseveljeyden päättymiseen Porissa syyskuussa 1944

Sivumäärät: tutkielman sivumäärä 37

Tässä kandidaatintutkielmassa tarkastelen suomalais-saksalaisen aseveljeyden päättymistä Porissa syyskuussa 1944. Tutkielman keskiössä on erityisesti Porin pamaukseksi kutsuttu tapahtuma 15.9.1944, jolloin saksalaiset joukot räjäyttivät Porin lentokentän vetäytyessään Suomesta. Tutkielmassa tavoitteenani on selvittää, millaisia ajatuksia ja näkemyksiä tapahtuma sekä suomalais-saksalaisen suhteen päättymisen herättivät paikallisella tasolla Porissa. Lisäksi selvitän tutkielmassa sitä, pidettiinkö saksalaisia yksiselitteisesti vihollisina heidän poistuessaan Porista sekä millaisia vaikeuteen ja ristiriitaisuuteen kytkeytyviä teemoja ja merkityksiä nousee tutkimusaineistostani esille. Tutkielman tarkastelu toteutetaan Porissa kotirintamalla palvelleiden sotilashenkilöiden ja paikallisten sanomalehtien heijasteleman virallisen kuvan näkökulmista sekä vertaamalla niitä toisiinsa.

Tutkimusaineisto koostuu kahdesta aineistoryhmästä: Porissa palvelleiden sotilaiden ja sotilasvirkailijoiden tapahtumia koskevista muistelmista ja muistiosta sekä syyskuussa 1944 ilmestyneistä paikallisista sanomalehdistä. Nämä sanomalehdet ovat *Björneborgs Tidning*, *Satakunnan Kansa* ja *Uusi Aika*. Tutkimus on toteutettu laadullisen tutkimuksen menetelmin aineistolähtöisesti ja aineistoa analysoidaan pääasiassa lähiluvun avulla. Lisäksi aineiston analyysin tukena hyödynnetään myös diskurssianalyysin ja teoriaohjaavan sisällönanalyysin keinoja.

Tulosten perusteella tapahtumiin liittyvät ajatukset ja näkökulmat kehittyivät syyskuun aikana kahdessa vaiheessa. Ennen lentokentän räjäytystä kirjoituksissa korostuivat epävarmuus, toiveikkuus ja arjen jatkuminen suhteellisen normaalina. Räjäytyksen jälkeen sanomalehdissä korostuivat yllätys, järkytys ja saksalaisten toimien tulkinta vihamielisinä. Sotilashenkilöiden suhtautuminen tapahtumiin oli maltillisempaa ja erosi paikoin sanomalehtien kirjoituksissa esitetyistä näkemyksistä.

Tutkielmassa osoitan, että tapahtumaan liittyvät ajatukset ja tulkinnat olivat ristiriitaisia ja osin sidoksissa sodan poliittiseen tilanteeseen sekä julkisen keskustelun tavoitteisiin. Aineiston pohjalta näkemystä saksalaisista yksiselitteisesti vihollisina ei syntynyt. Sen sijaan aineistossa oli havaittavissa ristiriitaisuuteen ja vaikeuteen liittyviä teemoja ja merkityksiä, jotka voivat osaltaan selittää myös myöhempien tulkintojen kehittymistä. Näin ollen Porin pamaus ja siihen liittyvät tapahtumat muodostavat monitasoisen sekä osin ristiriitaisen ja vaikean kulttuuriperinnön, jonka tulkinta vaihtelee eri toimijoiden ja lähteiden välillä.

Avainsanat: Porin pamaus, suomalais-saksalainen aseveljeys, vaikea kulttuuriperintö, ristiriitainen kulttuuriperintö, jatkosota, Pori

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Tutkielman aihe ja tausta	4
1.2	Tutkimuskysymykset ja rajaus	6
1.3	Aineisto ja tutkimusmenetelmä	7
1.4	Aikaisempi tutkimus ja keskeiset käsitteet	10
2	Suomalais-saksalainen suhde Porissa	12
2.1	Suhteesta yleisesti	12
2.2	Suhteen päätyminen	14
3	Aineiston analyysi	17
3.1	Paikallislehtien kirjoittelu	17
3.2	Esiin nousseita sotilashenkilöiden ajatuksia	23
3.3	Vaikea ja ristiriitainen kulttuuriperintö	29
4	Lopuksi	32
	Lähteet	36

1 Johdanto

1.1 Tutkielman aihe ja tausta

Tässä tutkielmassa tavoitteeni on tarkastella suomalais-saksalaisen suhteen päättymistä Porissa syyskuussa vuonna 1944. Suhteen päätyminen kiteytyi Porissa pitkälti 15.9.1944 ”Porin pamaukseksi” kutsuttuun tapahtumaan, jolloin saksalaiset sotilaat räjäyttivät Porin lentokentän poistuessaan Porista Suomen ja Neuvostoliiton välisten rauhanneuvotteluiden ehtojen mukaisesti. Tavoitteenani on tarkastella erityisesti tämän tapahtuman ympärille nousseita ajatuksia ja näkökulmia. Tässä tutkielmassa painotan tarkastelun pääasiassa yksittäisten Porissa eli kotirintamalla palvelleiden sotilaiden ja sotilasvirkailijoiden näkökulmaan, sillä monet näistä henkilöistä olivat jo roolinsa vuoksi tekemisissä saksalaisten sotilaiden kanssa päivittäin. Lisäksi haluan verrata näitä ajatuksia ja näkökulmia omana aikanaan vallinneeseen viralliseen kuvaan tilanteesta paikallisissa sanomalehdissä esiintyvien kirjoitusten näkökulmasta. Tätä lehtien virallisen kuvan välittämistä tuki valtion harjoittama ohjaus ja sensuuritoiminta. Sensuuritoiminnan avulla valtio pyrki suitsimaan sille haitallisten tietojen ja mielipiteiden leviämistä. Jatkosodan aikaan kaikki Suomessa julkaistut sanomalehdet olivat sensuurin alaisia, jolloin niistä pyrittiin poistamaan sellainen materiaali, joka kulloisessakin tilanteessa ja sensuuriohjeistuksessa katsottiin valtiota sekä sen toimintaa, politiikkaa ja julkista mielipidettä vahingoittavaksi.¹ Näin ollen lehtien esittämiä näkemyksiä ei voida pitää vapaana julkisena keskusteluna, vaan pikemminkin virallisesti ohjailtuna julkisena näkemyksenä. Lisäksi lehtien kirjoituksissa tuodaan esille valtiojohtoon virallisia kantoja.

Aiheen valintaan vaikutti pitkälti oma kiinnostukseni konflikti ja konfliktihistoriallista tutkimusta kohtaan sekä niiden vaikutus kulttuuriperintöprosesseihin ja itse sodasta syntyvään kulttuuriperintöön. Perinteiseen historialliseen näkökulmaan painottuvan tutkimuksen lisäksi minua kiinnostaa sodan moniulotteinen vaikutus yhteiskunnista yksittäisten ihmisten arkielämään. Olen myös kiinnostunut lähi- ja paikallishistoriasta, joten yhteen sovittamalla nämä kiinnostukset keskenään minulle muotoutui halu tutkia toisen maailmansodan tapahtumia Porissa. Jatkosodan ajalta merkittävimmät tapahtumat liittyivät saksalaisten aikaan Porissa ja ehkä merkittävin sotatapahtuma oli Porin lentokentän räjäyttäminen saksalaisten poistuessa. Tutustuessani aiheeseen paremmin ja huomattessani aiheesta tehdyn julkaistun tutkimuksen

¹ Perko 1971, 2, 6, 38–49, 52–56.

vähäisyyden oma kiinnostukseni lähteä tutkimaan aihetta kasvoi ja päätin valita pelkästään tämän yhden tapahtuman ja siihen kytkeytyvät asiat tutkielmani tarkastelukohteeksi.

Suomen ja Saksan välisen yhteistyön katsotaan alkaneen jo välirauhan aikana syksyllä 1940. Tällöin suomalaiset ja saksalaiset sopivat saksalaisten huoltokuljetuksista Suomen alueen kautta Pohjois-Norjaan, jonka Saksa oli aiemmin miehittänyt. Ensimmäinen askel kauttakulkusopimuksen toteuttamiseen oli Helsingissä 12.9.1940 solmittu kauttakulkusopimusta koskeva tekninen pöytäkirja, joka käsitteli kauttakulun käytännön järjestelyjä.² Kauttakulkusopimus näkyi myös osaltaan Porissa, sillä saksalaiset hyödynsivät pohjoiseen suuntautuneissa huoltokuljetuksissaan Mäntyluodon satamaa jo vuoden 1940 lopulta lähtien. Tällöin saksalaisilla toimi myös kuljetuksia valvova sotilaskomennuskunta sataman alueella. Ensimmäinen yhdeksän miehen ryhmä saapui Mäntyluotoon marras-joulukuun vaihteessa ja muodostunut organisaatio kasvoi vähitellen.³ Suomen ja Saksan välinen yhteistyö tiivistyi asteittain ja huipentui vuoden 1941 kesäkuusta lähtien jatkosodan ajan (1941–1944) kestäneeseen sotilaalliseen yhteistyöhön.

Saksalaiset edustajat saapuivat tarkastamaan Porin lentokentän ja mahdollisia majoitusoloja ensimmäisen kerran heinäkuussa vuonna 1941. Saksalaiset ottivat lentokentän haltuunsa varsinaisesti vasta lokakuun puolivälissä. Tätä ennenkin kenttä toimi saksalaisten koneiden välilaskupaikkana. Saksalaiset perustivat lentokentälle kenttälentovarikon, jonka tarkoituksena oli toimia Saksan Pohjois-Suomessa ja -Norjassa toimivan 5. ilmalaivaston huoltokenttänä. Kyseinen Porin lentokentällä sijainnut varikko sai nimekseen Feldluftpark Pori. Porin lentokentän valinta tällaiseksi tärkeäksi Saksan ilmavoimien huoltolinkiksi perustui pitkälti Porin kaukaiseen sijaintiin rintamilta, pitkään sulana pysyvään Mäntyluodon satamaan sekä hyviin liikenne- ja rautatieyhteyksiin.⁴

Ennen saksalaisten tuloa Porin lentokentällä oli ollut sekä siviili- että sotilasilmailua ja näihin liittyviä suomalaisten rakentamia rakennelmia.⁵ Kenttä ei kuitenkaan sopinut saksalaisten tarpeisiin ja vaatimuksiin sellaisenaan, joten saksalaiset aloittivat omalta osaltaan Porin lentokentällä lentokenttätöitä toden teolla vuoden 1941 syyskuussa kentän parantamiseksi ja muokkaamiseksi itselleen sopivaksi. Saksalaiset kustansivat kenttätöistä koituvat kulut. Lentokenttätöissä rakentajina toimivat pääasiassa suomalaiset yritykset, yksityishenkilöt sekä

² Jokipii 1987, 114–116.

³ Koivuniemi 2004, 45; Uhari 2009, 95.

⁴ Koivuniemi 2004, 45; Uhari 2009, 96–97.

⁵ Ks. esim. Uhari 2009.

saksalaiset sotilaat ja työmiehet, mutta saksalaiset toivat töihin myös huomattavasti sotavankeja helpottamaan suurta työvoiman tarvetta. Saksalaiset toivat useita satoja neuvostoliittolaisia sotavankeja, jotka ohjattiin tekemään kaikista raskaimmat ja yksitoikkoisimmat työt esimerkiksi louhoksille, josta saatavaa kivimurskaa tarvittiin lentokentän parannus- ja muokkauksissa.⁶

Jatkosodan aikana Porin lentokentällä toimi neljä saksalaisyksikköä. Näistä neljästä erityisesti Feldluftpark Pori eli lentovarikko ja Fliegerhorstkommandatur eli lentokenttäpataljoona toimivat itse lentokentällä. Puolestaan kaksi muuta yksikköä Standortskommandatur ja Bahnhofsoffiziere kuuluivat Saksan armeijan lomakuljetusorganisaatioon. Pori toimikin erityisesti Saksan ilmavoimien lomakuljetusten merkittävänä kauttakulkupaikkana, joka lisäsi saksalaisten sotilaiden määrää Porissa.⁷ Jatkosodan loppuun mennessä Porin alueella sijainneelle saksalaiselle varuskunnalle oli rakentunut yhteensä noin 400 rakennelmaa, joista lentokentän alueelle tai sen välittömään läheisyyteen oli rakentunut noin 300 rakennuksen ja rakennelman keskittymä. Saksalaiset rakennuttivat lentokenttäalueen ohella rakennuksia ja rakennelmia muuallekin Porin alueelle, kuten esimerkiksi Vähärauman, Vanhankoiviston ja Mäntyluodon alueille. Saksalaisten sotilaiden määrä Porissa vaihteli sodan aikana, mutta parhaimmillaan saksalaisia sotilaita ja henkilökuntaa kalustoineen on arveltu olleen noin 3000.⁸

1.2 Tutkimuskysymykset ja rajaus

Tutkielmani päätutkimuskysymyksen avulla tarkoitukseni on tarkastella sitä, millaisia ajatuksia suomalais-saksalaisen aseveljeyden päättymisen herätti ajan kokeneissa ihmisissä. Lisäksi haluan tarkastella sitä, poistuivatko saksalaiset Porista yksiselitteisesti vihollisina ajan kokeneiden ihmisten näkökulmasta.⁹ Tarkastelen tässä tutkielmassa myös sitä, miten yksittäisten ihmisten ajatukset ja näkökulmat muistuttivat tai erosivat ajan virallisesta kuvasta ja ajatusmaailmasta. Pyrin myös lopuksi tarkastelemaan tapahtumien käsittelemiseen liittyvää ristiriitaisuutta ja vaikeutta. Tarkoitukseni on myös pyrkiä hahmottamaan tutkimusaineistoni ja -

⁶ Koivuniemi 2004, 45; Raula 2004, 168.

⁷ Koivuniemi 2004, 46; Raula 2004, 171.

⁸ Uhari 2009, 102, 113.

⁹ Suomi ilmoitti Saksalle katkaisevansa suhteet 2.9.1944, sillä tämä oli edellytyksenä erillisrauhanneuvotteluiden aloittamiselle Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Lisäksi rauhanneuvottelun ehtoihin kuului saksalaisten sotilaiden poistuminen Suomen maaperältä 15.9.1944 mennessä. Tämän jälkeen Suomen tulisi riisua Suomessa olevat saksalaiset sotilaat aseista ja luovuttaa internoidut saksalaiset liittoutuneille. Lisäksi yksinkertaisesti katsoen Porin lentokentän räjäytyksen ja Suursaaren valtausyrityksen 15.9.1944 voidaan katsoa olleen vihollistoimien aloittamisena suomalaisia vastaan. Näin ollen voidaan katsoa, että 15.9. jälkeisenä aikana Suomen ja Saksan välillä vallitsi vihollisuudet, vaikka virallisesti sotaa ei koskaan julistettukaan. Ks. esim. Kulju 2013.

kirjallisuuteni avulla tapahtumista muodostuvaa kokonaiskuvaa. Kuten aiemmin johdannossa mainittua, tarkastelen aihetta kotirintaman näkökulmasta keskittyen Porissa palvelleiden sotilaiden ja sotilasvirkailijoiden sekä paikallisissa sanomalehdissä esitettyihin näkemyksiin.

Olen rajannut tutkielmani käsittämään koko vuoden 1944 syyskuun, sillä tämän rajauksen avulla pystyn tarkastelemaan asioita ja ajatuksia siitä hetkestä lähtien, kun Suomi ilmoitti katkaisevansa suhteensa Saksaan 2.9.1944, siihen hetkeen, kun Porista poistuvat saksalaiset räjäyttivät Porin lentokentän 15.9.1944. Tämän lisäksi rajausta mahdollistaa myös tarkastelun välittömästä Porin pamauksen jälkeisestä ajasta.

1.3 Aineisto ja tutkimusmenetelmä

Tutkielmani tutkimusaineistona hyödynnän kahta eri aineistoryhmää. Ensimmäisen aineistoryhmän olen rajannut käsittämään yksittäisten Porissa palvelleiden sotilashenkilöiden ja -virkailijoiden muistelmia ja muuta aineistoa, joista käy ilmi heidän näkemyksensä saksalaisten sotilaiden poistumisesta Porista. Olen kerännyt tämän aineistoryhmän aineistot jo olemassa olevista lähteistä, jotka ovat julkisesti kaikkien saatavilla. Näin ollen tälle aineistolle ei ainkaan tässä suhteessa asetu eettisiä ongelmia.

Tämän rajauksen myötä olen nostanut tähän ensimmäiseen aineistoryhmään käsiteltäväksi aineistoksi neljän Porissa palvelleen sotilashenkilön näkökulmat tapahtumista. Ensimmäisen sotilashenkilön näkökulmana tarkastelen Porin väestönsuojelupäällikön Kurt K. Karlssonin näkökulmaa hänen toista maailmansotaa Porin alueella koskevien muistelmiensa kautta. Toisena henkilönä käsittelen Porin lentokentällä saksalaisten ja suomalaisten välisenä yhteysupseerina toimineen insinööri majuri Paul Hjeltin näkökulmaa hänen Porin pamausta koskevan muistionsa avulla. Muistio on julkaistu jäljennettynä Jukka Uharin Porin lentokentän historiaa käsittelevässä teoksessa. Kolmantena henkilönä tarkastelen Porin lentokentän vartiointiin komennetun Hannu Teräksen näkökulmaa tapahtumiin hänen *Kansa Taisteli* -lehdessä julkaistun Porin pamausta koskevan muistelmansa avulla. Neljäntenä henkilönä tarkastelussa on Porin suojeluskuntapiirin päällikkönä toimineen everstiluutnantti Juho E. Saarwan muistelmat tapahtumista *Uusi Suomi* -lehdessä. Näistä henkilöistä Karlssonin, Teräksen ja Saarwan muistelmat on julkaistu vuosia tapahtumien jälkeen, kun taas Hjeltin muistiota voidaan puolestaan pitää aikalaislähteenä, sillä se on kirjattu tehdyksi 18.9.1944.¹⁰ Karlssonin, Teräksen ja Saarwan muistelmat edustavat puolestaan kirjoitettua muistitietoa. Muistitiedolla tarkoitetaan

¹⁰ Hjelt 1944; Karlsson 1983; Saarwa 1954; Teräs 1979.

pääasiassa muistinvaraisesti tuotettua yksittäisille henkilöille subjektiivista ja kokemuksellista tietoa menneestä. Näin ollen muistitieto heijastaa kertojansa näkökulmia, joka mahdollistaa yksittäisten henkilöiden näkemysten tarkastelun ja vertailun osana esimerkiksi laajempaa kokonaisuutta tai tapahtumaa. Muistitiedon avulla on myös mahdollista saada sellaista tietoa, jota muissa lähteissä ei välttämättä kerrota ollenkaan. Vaikka muistitiedon täydellistä luotettavuutta voidaan pitää ongelmallisena, kertoo se silti usein kertojansa omakohtaisista näkemyksistä ja kokemuksista sekä merkityksellisenä pitämistään asioista.¹¹

Toisena aineistoryhmänä käytän kyseisenä aikana Porissa julkaistuja sanomalehtiä, joita olen tutkinut Kansalliskirjaston digitoitujen sanomalehtien kokoelmasta. Nämä sanomalehdet ovat *Satakunnan Kansa*, *Uusi Aika* ja *Björneborgs Tidning*. Olen käyttänyt näistä sanomalehdistä vain ne lehdet, jotka ovat rajaukseni mukaisesti julkaistu vuoden 1944 syyskuun aikana. Näitä lehtiä julkaistiin kyseisenä aikana seuraavasti: *Satakunnan Kansa* 26 lehteä, *Uusi Aika* 13 lehteä ja *Björneborgs Tidning* 9 lehteä. Näiden sanomalehtien avulla pyrin hahmottamaan niin Porissa kotirintamalla kuin myös yleisesti lehtien heijastamaa Suomessa vallinnutta virallista näkökulmaa ja ajatusmaailmaa suomalais-saksalaisen aseveljeyden päättymisestä. Sanomalehdet olivat kyseisenä aikana arvostettuja valtamedioita, joten ne voidaan nähdä huomattavina yleistä mielipidettä muodostavina ja kuvastavina tekijöinä.¹² Lisäksi lehdissä esitettyihin mielipiteisiin saattoi vaikuttaa myös vahvasti lehtien mahdollisesti edustama poliittinen tausta.¹³ Porissa julkaistujen lehtien tapauksessa poliittinen tausta näkyy vahvimmin *Uusi Aika* -lehdessä, joka edustaa taustaltaan vahvasti Suomen puoluekentästä sosiaalidemokraattien silloisia näkemyksiä ja mielipiteitä. Puolestaan *Satakunnan Kansan* ja *Björneborgs Tidningin* taustalla vaikuttivat pääasiassa oikeistolaisemmat arvot ja mielipiteet. Edellä kuvattujen asioiden myötä lehdet sekä niissä esitetyt näkökulmat ja ajatukset toimivat siis hyvänä vertailupohjana yksittäisten henkilöiden näkökulmien ja ajatusten tarkastelussa.

Katson, että oma tutkielmani pohjautuu laajemmassa kontekstissa nykyisen kaltaiseen konflikti ja konfliktihistorian tutkimukseen, joiden keskeisenä ajatuksena on ollut viedä tarkastelua enenevässä määrin esimerkiksi yksittäisten ihmisten, kotirintaman ihmisten ja vaikeiden asioiden tarkastelun pariin. Tämä siis eroaa sellaisesta konflikti ja konfliktihistoriallisesta tutkimuksesta, jossa pääpaino on ollut pitkälti vain makrotason ilmiöissä, konfliktien

¹¹ Pöysä 2021.

¹² Perko 1971, 2.

¹³ Perko 1971, 11–14.

poliittisessa tarkastelussa ja voitokkaiden taisteluiden ja sotilasjohtajien tarkastelussa. Lähestyn aihettani siis omassa tutkielmassani mikrohistoriallisesta näkökulmasta.

Tutkimusaineistoni tutkimusmenetelminä hyödynnän laadullisen eli kvalitatiivisen tutkimuksen menetelmiä aineistolähtöisesti. Käytän molempien aineistoryhmien aineiston pääasiallisena analyysimenetelmänä lähilukumenetelmää. Lähiluvulla tarkoitetaan menetelmää, jossa aineistoa ja sen osia sekä kokonaisuutta tarkastellaan analyttisen lukemisen avulla. Lähilukemisen tavoitteen määrittää tutkimuksessa valittu näkökulma.¹⁴ Lisäksi sanomalehtiä koskevan analyysini tukena hyödynnän myös diskurssianalyysin keinoja. Diskurssianalyysillä tarkoitetaan kielenkäytön ja muun merkitysvälitteisen toiminnan analysoimista. Diskurssianalyysin avulla ei siis tutkita aineistosta sitä, mitä se kertoo, vaan sitä, miten se kertoo.¹⁵ Pyrin siis omassa tutkielmassani hahmottamaan sitä, miten sanomalehdissä tutkimuskohteenani olevasta asiasta kerrotaan ja miten mahdollisesti kirjoitusten avulla luotiin yleistä ja virallista mielipidettä. Puolestaan vaikeutta ja ristiriitaisuutta koskevan analyysin tukena hyödynnän teoriaohjaavaa sisällönanalyysiä, jolla tarkoitetaan analyysiä, jonka tukena voi toimia jokin teoria, käsite tai asia, mutta itse analyysi etenee aineistolähtöisesti aineiston ehdoilla.¹⁶ Oman tutkielmani analyysin tukena toimivat siis vaikean ja ristiriitaisen kulttuuriperinnön käsitteet, joiden avulla pyrin hahmottamaan näihin liittyviä keskeisiä teemoja ja merkityksiä aineistosta.

Analyysissä nämä analyysimenetelmät usein limittyvät toisiinsa, mutta niiden avulla analyysin tarkastelu painottuu omiin näkökulmiinsa. Esimerkiksi seuraavasta *Uusi aika* -lehden kirjoituksesta otetusta sitaatista, voidaan havaita näiden analyysimenetelmien avulla erilaisia asioita: ”Ainakin maan työväenluokka on käsittänyt sotamme vain erilliseksi puolustussodaksi ja pelännyt maamme kohtaloiden yhdistämistä diktatuurimaahan.”¹⁷ Lähiluvun avulla sitaatista voidaan esimerkiksi havaita, kuinka siinä korostetaan jatkosodan olleen erillinen puolustus-sota, joka ei ole tähdännyt samanlaisiin tavoitteisiin kuin ”diktatuurimaa” eli Saksa omalla sodallaan. Erillissodan korostamisella halutaan uudessa ja muuttuneessa tilanteessa todennäköisesti luoda Suomelle myönteisempää kuvaa, sillä aiempi sotilaallinen yhteistyö Saksan kanssa oli muuttunut ongelmalliseksi Suomen kannalta. Tämä suomalais-saksalaiseen aseveljeyteen kytkeytyvä ongelmallisuuden kokemus voidaan nähdä tässä tilanteessa myös vaikeutena, joka näin ollen linkittyy teoriaohjaavan sisällönanalyysin kautta osaksi vaikean

¹⁴ Pöysä 2015, 26–33

¹⁵ Jokinen, Juhila & Suominen 2016, 17.

¹⁶ Tuomi & Sarajärvi 2018, 109–110, 133.

¹⁷ UA 5.9.1944, 4.

kulttuuriperinnön teemaa. Itse Suomalais-saksalaiseen aseveljeyteen kytkeytyvä vaikeus on siten myös yksi keskeisistä aineistosta esiin nousevista merkityksistä, joita avaan tarkemmin analyysiosiossa. Puolestaan hyödyntämällä diskurssianalyysiä lähiluvun tukena sitaatista voidaan havaita, kuinka siinä ikään kuin luotiin sisäpoliittista vastakkainasettelua ja omanlaistaan konsensusta kaikkien Suomen työväenluokkalaisten näkemysten kesken korostamalla nimenomaisesti maan työväenluokan käsityksiä. Sitaatti tuo myös esille *Uusi Aika* -lehden taustalla vaikuttavan sosiaalidemokraatteihin vahvasti kytkeytyvän poliittisen taustan ja näkemykset.

1.4 Aikaisempi tutkimus ja keskeiset käsitteet

Suomalais-saksalaisesta suhteesta jatkosodan aikana ja sen päättymisestä Lapin sotaan on tehty suhteellisen paljon tutkimusta erityisesti poliittisesta ja sotilaallisista asioita painottavasta näkökulmasta. Käytän oman tutkielmani viitekehystenä Marianne Junilan vuonna 2000 julkaistua väitöskirjaa ”Kotirintaman aseveljeyttä – Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944”. Kyseinen väitöskirja viekin näkökulman nimenomaan kotirintaman ja yksittäisten ihmisten tasolle, joka on myös omassa tutkielmassani perusideana. Kyseisessä väitöskirjassa suomalais-saksalaista suhdetta on tarkasteltu hyvin laajasti eri ihmisten näkökulmasta ottaen huomioon myös Pohjois-Suomessa palvelleiden yksittäisten saksalaissotilaiden näkökulma. Omassa tutkielmassani rajaan kuitenkin näkökulman paljon pienempään tarkastelemaan vain yksittäisiä Porissa palvelleita sotilashenkilöitä. Junilan väitöskirjan lisäksi sanomalehtien tutkimuksen tukena hyödynnän Touko Perkon vuonna 1971 julkaistua väitöskirjaa ”Aseveljen kuva – Suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941–1944”. Kyseisessä väitöskirjassa Perko tutkii suomalaisten sanomalehtien saksalaisia koskevaa kirjoittelua ja mielipiteitä sekä niiden muutoksia jatkosodan aikana.

Keskeiset tutkielmassani hyödynnettävät käsitteet ovat vihollinen¹⁸ sekä vaikea ja ristiriitainen kulttuuriperintö.¹⁹ Ennen kuin voimme perehtyä kahteen jälkimmäiseen käsitteeseen hieman tarkemmin, niiden ymmärtämisen kannalta on keskeistä pohtia sitä, mitä kulttuuriperinnöllä oikeastaan tarkoitetaan. Kyseisen käsitteen tarkkaa ja yksiselitteistä määrittelyä voidaan pitää suhteellisen haastavana, sillä kulttuuriperinnön käsitteen alaisuuteen liitetään usein lukuisia erilaisia asioita, jolloin sen katsotaan pitävän sisällään kaikki menneisyydestä meille

¹⁸ Sanalla vihollinen viitataan usein yksittäiseen henkilöön, ryhmään tai valtioon, joka on vihamielisessä suhteessa toiseen osapuoleen tai osapuoliin. Sanaa käytetään usein esimerkiksi sodassa vastapuolena olevasta valtiosta, armeijasta tai yksittäisistä sotilasta. Kielitoimiston sanakirja 2024, ”vihollinen”.

¹⁹ Termien englanninnokset ovat ”difficult heritage” ja ”dissonant heritage”, jolloin käsitteistä puhutaan usein vain vaikeana ja ristiriitaisena perintönä.

jääneet jäljet aina nykypäivänä vaalittaviin perinteisiin asti.²⁰ Itse käsittän kulttuuriperinnön pitkälti Anna Sivulan kulttuuriperintöä ja sen prosessia määrittävien historioivan, monumentalisoivan ja omaksuvan identiteettityön kautta.²¹ Yksinkertaistetusti ymmärrän siis kulttuuriperinnön olevan asia, joka on merkityksellinen tietyille yhteisölle, joka omaksuu sen omaksi kulttuuriperinnökseen sekä vaalii, historioi ja välittää sitä seuraaville sukupolville.

Oman tutkielmani kontekstissa näen esimerkiksi jatkosodan edustavan Suomessa omanlaista kulttuuriperintöään, sillä Suomessa jatkosodan jättämää perintöä, sen tapahtumia ja asioita sekä muistoa vaalitaan ja välitetään seuraaville sukupolville. Näin ollen saksalaisten osuus Suomessa jatkosodan tapahtumissa sekä suhteiden katkeaminen ja kärjistyminen vihollisuudeksi voidaan nähdä osaksi tätä perintöä, vaikka niiden käsittelemiseen voi liittyä usein vaikeutta ja ristiriitaisuutta. Näin ollen katson aiheelliseksi käsitellä myös tämän perinnön vaikeaa ja ristiriitaista puolta, joka kiinnittyy näin ollen osaksi menneisyydenhallintaa²².

Vaikealla kulttuuriperinnöllä tarkoitetaan menneisyydestä jäänyttä perintöä, jota voidaan pitää merkityksellisenä nykyhetkessä, mutta johon liitetään vaikeaksi ja ristiriitaiseksi koettuja asioita ja tapahtumia.²³ Puolestaan ristiriitaisen kulttuuriperinnön käsitteellä viitataan perintöön, jonka merkitys voidaan nähdä nimensä mukaisesti ristiriitaisena esimerkiksi eri ryhmien välillä. Jotkut tutkijat määrittelevät kaiken perinnön jo lähtökohtaisesti ristiriitaisena. Ristiriitaisen kulttuuriperinnön käsite tulee esimerkiksi kyseeseen, kun jokin ryhmä vaalii jotakin tapahtumaa tai asiaa positiivisena perintönään, mutta joka merkitsee toiselle ryhmälle vaikeutta, traumaa tai ongelmallisuutta. Nämä kaksi vaikeiden ja kiistanalaisten asioiden ja tapahtumien käsittelyyn liittyvää termiä onkin esimerkiksi suomalaisissa tutkimuksissa liitetty koskemaan toisen maailmansodan aikaisen suomalais-saksalaisen yhteistyön käsittelemistä.²⁴ Vaikka kyseiset käsitteet usein limittyvät ja muistuttavat toisiaan, niillä voidaan nähdä olevan silti eroja esimerkiksi näkökulman painotuksessa. Omassa tutkielmassani käytän vaikean kulttuuriperinnön käsitettä kuvaamaan nimenomaisesti asioiden ja tapahtumien vaikeaksi kokemista. Puolestaan ristiriitaisen kulttuuriperinnön käsitteen pyrin liittämään siihen, ettei näkemykset tapahtumista ja asioista olleet yksiselitteisiä, vaan näkemyksistä löytyy eroavaisuuksia.

²⁰ Tuomi-Nikula, Haanpää & Kivilaakso 2013, 14–15.

²¹ Sivula 2017, 10–17.

²² Menneisyydenhallinnalla tarkoitetaan käytännössä menneisyyden vaikeiden ja traumaattisten tapahtumien ja asioiden tunnistamista ja käsittelemistä. Menneisyydenhallinnan tavoitteena on pyrkiä tapahtumien ja asioiden historiankuvan eheytymiseen sekä purkaa tapahtumiin ja asioihin liitettyä vaikeutta. Enqvist 2018, 12–13.

²³ Macdonald 2009, 1.

²⁴ Enqvist 2018, 10–14.

2 Suomalais-saksalainen suhde Porissa

2.1 Suhteesta yleisesti

Jatkosodan aikaisesta Porista puhuttaessa ei sovi tietenkään unohtaa saksalaisia. Toisen maailmansodan aikana saksalainen varuskunta löi leimansa koko Porin kaupungin elämään. – – Vuoden 1942 alussa saksalaisia oli jo noin 2500–3000 miestä. Jo tämänkokoinen miesmäärä näkyi selvästi siviilimiehistä suhteellisen vapaan Porin katukuvassa ja ravintoloissa. – – Kaikesta huolimatta kohteliaat saksalaiset käyttäytyivät Porissa mallikelpoisesti, vaikka poikkeuksiakin tietysti oli.²⁵

Kuten edellä olevasta Kurt K. Karlssonin muistelmista otetussa lainauksessa näkyy, suomalais-saksalaisen yhteistyön myötä Poriin saapuneet Saksan armeijan sotilaat olivat merkittävä osa porilaisten elämää jatkosodan vuosina. Saksalaisiin saattoi törmätä kaupungilla päivittäin, sillä saksalaiset viettivät paljon vapaa-aikaansa kaupungin keskustassa esimerkiksi ravintoloissa. Kyseistä aikaa käsittelevässä kirjallisuudessa, kuten esimerkiksi Porin kaupungin historiassa, saksalaisten ja suomalaisten välien on kuvattu olleen pääasiallisesti hyvät. Monille porilaisille on kuvattu jääneen aseveljistä myönteisiä muistoja, joissa saksalaisia on pidetty ystävällisinä ja ryhdikkäinä. Monien enemmän tekemisessä olleiden saksalaisten ja porilaisten välille syntyi myös ystävyysuhteita. Sujuvaa yhteiseloä pyrittiin myös lujittamaan esimerkiksi yhteisillä illanvietoilla ja usein myös urheilukentillä. Porissa pelattiin esimerkiksi suomalaisten ja saksalaisten välisiä jalkapallo-otteluita.²⁶ Lisäksi viranomaiset pyrkivät omilla keinoillaan, kuten esimerkiksi ohjeilla, säännöillä, propagandalla ja sensuurilla, lujittamaan myönteisiä asevelisuhteita.²⁷

Suomalaisten ja saksalaisten välille syntyi myös asioita, jotka toisaalta vaikuttivat positiivisesti asevelisuhteeseen, mutta toisinaan aiheuttivat myös runsaasti kitkaa yhteistyöhön. Yksi tällainen esimerkki oli kiista työvoimasta. Saksalaiset olivat aloittaneet Porin lentokentällä työt, jotka vaativat runsaasti työvoimaa, jota sodan aiheuttaman kotirintaman miespulan vuoksi oli suhteellisen niukasti saatavilla. Kuitenkin saksalaisten tarjoama palkka oli paikallista palkkatasoa korkeampi, jolloin monet paikalliset hakivat töihin saksalaisten leipiin. Tällöin myös monet suomalaiset tutustuivat saksalaisiin aseveljiin paremmin oman työnsä kautta. Lentokentällä työskentelikin satoja suomalaisia ja parhaimpina aikoina yli tuhat henkilöä. Tämä aiheutti kuitenkin kitkaa työvoiman riittävyydestä Suomen omiin tarpeisiin, joten

²⁵ Karlsson 1983, 129.

²⁶ Koivuniemi 2004, 47–48.

²⁷ Raula 2004, 173.

viranomaiset asettivat rajoituksia suomalaisen työvoiman käytölle saksalaisilla työmailla. Tästä huolimatta saksalaisten töissä lentokentällä jatkoi edelleen muutamia satoja suomalaisia.²⁸ Kiintiöiden vähentämisen työvoiman saatavuuden vuoksi saksalaiset toivat Poriin esimerkiksi huomattavan määrän sotavankeja täyttämään työvoimatarvettaan.²⁹

Tämän lisäksi sekä positiivisia että negatiivisia vaikutuksia asevelisuhteeseen toi paikallisten suomalaisten ja saksalaisten välinen erilainen kaupankäynti. Saksalaiset toivat Porissa oloaikanaan suhteellisen runsaasti tuloja alueelle esimerkiksi paikallisille yrityksille ja palveluille.³⁰ Kuitenkin varsinainen ei-toivottu vaihdanta oli suomalaisten ja saksalaisten välillä käyty pieni elintarvikkeiden ja nautintoaineiden vaihdanta, jota käytiin usein ”mustassa pörsissä”. Sodan pitkittyessä tällainen pienimuotoisen kaupankäynnin tarve lisääntyi, sillä saksalaiset tarvitsivat tuoreita ruoka-aineita, kun taas suomalaisilla oli tarvetta saada vaihtelua ja lisäystä sodan myötä yksipuolistuneisiin ja hupeneviin elintarvikevarastoihinsa. Saksalaiset vaihtoivat tuoreita elintarvikkeita esimerkiksi alkoholiin, tupakkaan, suklaaseen ja säilykkeisiin tai ostivat niitä saamallaan markoilla.³¹ Suomen valtio joutui puuttumaan tähän hämäärään kaupankäyntiin, kun esimerkiksi paikalliset maatalot eivät halunneet myydä tuottamiaan elintarvikkeita virallisia teitä pitkin kauppoihin, vaan myivät ne paremmin maksaville saksalaisille.³²

Porissa suomalaisten ja saksalaisten välillä tapahtui myös suoria yhteenottoja. Näiden yhteenottojen ja konfliktitilanteiden taustoilla vaikutti usein esimerkiksi alkoholin nauttiminen, tupakan ja alkoholin kerjääminen saksalaisilta sekä mustasukkaisuus vastakkaisesta sukupuolesta. Useista suomalaisten ja saksalaisten välisistä yhteenotoista tehdyistä kuulusteluista on käynyt ilmi, että hyvin usein konfliktin aloittavana osapuolena on ollut suomalainen, jonka on kuvattu esimerkiksi hyökänneen suomalaisten naisten seurassa kulkeneiden saksalaisten kimppeeseen. Järjestyksen ylläpitoa varten suomalaiset ja saksalaiset perustivat kaduilla liikkuvia sekapartioita, jotka valvoivat ja selvittivät suomalaisten ja saksalaisten välisiä ongelmia. Vakavat tapaukset annettiin kuitenkin poliisin hoidettavaksi. Poliisin tehtävänä oli ilmoittaa asiasta saksalaisille, jotka hakivat omat pidätettynsä, sillä saksalaisten sotilaiden tekemät rikokset käsiteltiin saksalaisten omissa kenttätuomioistuimissa. Näiden lisäksi porilaiset myös vieroksivat saksalaisten natsitervehdyksiä ja -propagandaa sekä arvostelivat sotavankien julmaa

²⁸ Uhari 2009, 120–121.

²⁹ Raula 2004, 168.

³⁰ Koivuniemi 2004, 47; Uhari 2009, 121.

³¹ Raula 2004, 169.

³² Uhari 2009, 121.

kohtelua. Joidenkin yhteenottojen taustalla oli myös saksalaisvastaisuutta, joka saattoi ajoittain lisääntyä esimerkiksi sotaonnen käännyttyä huonommaksi.³³

Suomalaisten ja saksalaisten yhteenotot Porissa olivat kuitenkin yleensä pieniä, kuten esimerkiksi lieviä pahoinpitelyitä ja kahakoita. Lisäksi näiden suomalaisten ja saksalaisten välisten konfliktien määrä pysyi suhteellisen pienenä koko saksalaisten Porissa oloajan. Esimerkiksi Porin poliisilaitos kirjasi tämän neljän vuoden aikana vain 23 suomalaisten ja saksalaisten välistä välikohtausta, vaikka todellisuudessa lieviä yhteenottoja oli todennäköisesti enemmän.³⁴ Vakavin yhteenotto suomalaisten ja saksalaisten välillä Porissa tapahtui uudenvuoden päivänä vuonna 1942 elokuvateatteri Kinon edessä. Kyseisessä tapauksessa osapuolina olivat kaksi Saksan ilmavoimien sotilasta ja kaksi vahvasti humaltunutta suomalaista sotilasta, joiden välisen kärhämän päätteeksi saksalainen sotilas oli ampunut uhkaavasti käyttäytynyttä suomalaista sotilasta. Suomalainen kuoli välittömästi saamiinsa vammoihin. Kyseisen tapauksen käsitelyssä saksalainen kenttätuomioistuin antoi ampuneelle saksalaiselle vapauttavan tuomion vedoten esimerkiksi univormun kunniaan liittyviin näkökohtiin, itsepuolustukseen ja suomalaisten humaltuneisuuteen. Kenttätuomioistuimen vapauttava päätös aiheutti tyytymättömyyttä suomalaisissa.³⁵ Kuitenkin kokonaisuudessaan suomalaisten ja saksalaisten välisen suhteen voidaan katsoa pysyneen Porissa rauhallisena ja myönteisenä suhteellisen vähäisiä konflikteja ja kiistoja lukuun ottamatta.

2.2 Suhteen päätyminen

Suomi katkaisi suhteet Saksaan 2.9.1944 ehtona rauhanneuvotteluiden aloittamiselle Neuvostoliiton kanssa. Lisäksi Suomessa oleville saksalaisille joukoille annettiin määräys poistua Suomen maaperältä 15.9.1944 mennessä. Asian tultua tietoon myös Porissa olevat saksalaiset reagoivat päätökseen. Vasta kesällä 1944 Porin lentokenttätukikohdan päälliköksi nimetty ja kenraalimajuriksi ylennetty Paul Backhaus määräsi 3.9. Porin varuskunnassa olleet saksalaiset tulemaan lentokentälle ja pysyttelemään siellä. Tästä alkoi ajanjakso, jolloin kumpikaan osapuoli ei oikeastaan tiennyt, miten tilanteeseen suhtautua. Backhaus tapasi Porin suomalaista sotilasjohtoa kaksi kertaa yhteisellä aterialla reilun viikon päästä suhteiden katkaisemisesta. Näissä tapaamisissa kumpikin osapuoli pyrki tunnustelemaan tilanteen kehittymistä.³⁶

³³ Koivuniemi 2004, 47–49; Raula 2004, 170.

³⁴ Koivuniemi 2004, 49; Raula 2004, 170–172.

³⁵ Uhari 2009, 133.

³⁶ Uhari 2009, 101, 136–137.

Saksalaiset jättivät Porin lentokentän 14.9.1944 ja viimeiset saksalaiset poistuivat kentältä kyseisenä päivänä kello kahdeltatoista, jolloin suomalaiset ottivat kentän haltuunsa. Kuitenkin ennen tätä Backhaus oli tavannut ja ilmoittanut 13.9. Porin suojeluskuntapiirin komentajalle everstiluutnantti J.E. Saarwalle ja lentokentällä yhteysupseerina toimineelle Paul Hjeltille lentokentän miinoittamisesta. Samalla Backhaus pyysi näitä saapumaan seuraavana päivänä Mäntyluodon satamaan. Saarwa ja Hjelt tapasivat 14.9. Backhausin Mäntyluodon satamassa olleella miinanraivaajalla.³⁷ Saarwa sai lyhyessä tapaamisessa Backhausilta seuraavan sisältöisen kirjeen:

Minulla on kunnia tiedottaa Teille, että Suomessa oleva Saksan sotavoimien komentaja on antanut käskyn Saksan joukkojen lakattua käyttämästä hyväkseen Porin lentokenttää tuhota kenttä ja estää sen käyttäminen Saksan etujen vastaisesti. Tämän käskyn johdosta tahtonette tämän kirjeen saatuanne viiden vuorokauden ajan pysyttää miehistönne ja paikkakunnan asukkaat poissa lentokentältä ja sen kaikkien laitteiden lähettyviltä. Vaaravyöhyke on merkitty punaisella oheiseen karttaan. Porin kaupunkia ja erityisesti lentokentän läheisyydessä sijaitsevaa sairaalaa ei inhimillisesti katsoen uhkaa vaaraa. Kuitenkin suosittelen passiivisia ilmatorjuntatoimia (ikkunoiden avaamista, sairaalan etelä- ja itäsiiven tyhjentämistä). Lentokentän reunoilla olevat rakennukset säästetään. Toivon, että Teidän korkea-arvoisuutenne sotilaana ymmärtää hallituksenne päätöksistä aiheutuneet puhtaasti sotilaalliset seuraukset. Samalla käytän tilaisuutta hyväkseni vielä kerran vakuuttaa Teille syvintä kunnioitustani.³⁸

Tapaamisen ja kirjeen luovuttamisen jälkeen saksalainen miinanraivaaja poistui Mäntyluodosta. Suomalaiset puolestaan aloittivat pikaisen neuvottelun jälkeen tilanteen vaatimat toimet. Porilaisiin koteihin alettiin jakaa tiedotetta kyseisestä tilanteesta ja ohjeistettiin asukkaita valmistautumaan räjähdysiin avaamalla ikkunat. Samalla suomalaiset sotilashenkilöt tehostivat kentän vartiointia sekä pyrkivät kartoittamaan ja purkamaan kentän miinoitusta. Saman päivän iltana räjähdysä alettiin odottamaan ja monet asukkaat olivat avanneet ikkunat ohjeistuksien mukaisesti, mutta samalla jäädyttäen taloaan kylmässä syysilmassa. Mitään ei kuitenkaan tapahtunut. Seuraavana aamuna lentokentän pommien purkamista jatkettiin mahdollisuuksien mukaisesti. Pommien ajastimia tutkimalla havaittiin, että räjähdykset oli ajoitettu alkamaan 15. päivän illalla. Pommeja löydettiin myös kenttäalueen ulkopuolisista rakennuksista, kuten esimerkiksi Vähärauman ja Musamäen alueelta sekä Porin Puuvillan lähettyviltä. Asukkaille oli jaettu tilanteesta uudelleen ilmoitus ja ohjeistus toimista, mutta osa asukkaista ei noudattanut ikkunoiden avaamista edellisen illan turhan palelemisen takia. Lentokentän pelastustyöt lopetettiin kello kuudelta illalla ja räjähdykset alkoivat noin klo 18.50.

³⁷ Koivuniemi 2004, 47; Uhari 2009, 137.

³⁸ Karlsson 1983, 134.

Räjähdykset kesti kello 21.59 asti ja tapahtuneita voimakkaita räjähdyksiä laskettiin 83 kappaletta. Räjähdyksissä tuhoutui yhteensä 33 saksalaisten ja 9 suomalaisten omistamaa rakennusta. Osa tuhoutuneista rakennuksista sijaitsi Backhausin antaman vaaravyöhykkeen ulkopuolella. Kyseiset räjähdykset eivät kuitenkaan aiheuttaneet ihmishenkien menetyksiä, mutta sitä vastoin Porissa särkyi yhteensä 8 278 ikkunaruuua.³⁹

Sekä Koivuniemen Porin kaupungin historiikissa että Uharin Porin lentokentän historiikissa Porin pamauksen ja saksalaisten toimien on jälkikäteen käsitelty olleen sotataktiikoille tyypillistä poltetun maan taktiikkaa. Tämän avulla saksalaiset tekivät kentästä käyttökelvottoman, jotta sitä ei pystyisi käyttämään Saksan etujen vastaisesti. Uhari mainitseekin, että kentän räjäyttäminen oli sotilaallisesti ymmärrettävä toimi, kun katsoo silloista maailmansodan sotatilanetta esimerkiksi Itämeren alueella.⁴⁰ Lisäksi saksalaisten pelkoa lentokentän käytöstä sen etujen vastaisesti voidaan pitää aiheellisena myös siitä syystä, että Moskovan välirauhan 19.9.1944 allekirjoituksen myötä julkaistuissa rauhanehdoissa Suomelta vaadittiin Neuvostoliitolle oikeutta käyttää Etelä- ja Lounais-Suomen lentokenttiä Saksaa vastaan suuntautuneissa sotatoimissa.⁴¹ Kuitenkin Poria lukuun ottamatta saksalaiset poistuivat muualta Etelä-Suomesta tuhotöitä tekemättä, joten Uhari toteaaakin teoksessa Porin lentokentän räjäytyksen olleen monille suomalaisille vaikea ymmärtää.⁴² Nämä tapahtuneesta syntyneet ajatukset ovat juuri se asia, jota pyrin kartoittamaan seuraavassa tutkielmani pääluvussa.

³⁹ Uhari 2009, 138–139.

⁴⁰ Koivuniemi 2004, 47; Uhari 2009, 136.

⁴¹ Vaatimus esitettiin rauhanehdojen 3. artiklassa: ”Suomi sitoutuu asettamaan liittoutuneiden (Neuvostoliiton) ylimmän sotilasjohdon vaatimuksesta Suomen etelä- ja lounaisrannikolla olevat lentokentät kaikkine laitteineen sen käytettäväksi Neuvostoliiton ilmavoimien tukikohdiksi siksi ajaksi, mikä on tarpeen ilmasotatoimia varten Virossa olevia saksalaisia sotajoukkoja ja Itämeren pohjoisosassa toimivia Saksan laivastovoimia vastaan.” SK 21.9.1944.

⁴² Uhari 2009, 136.

3 Aineiston analyysi

3.1 Paikallislehtien kirjoittelu

Tässä luvussa tarkastelen ja nostan esiin Porissa vuoden 1944 syyskuussa ilmestyneissä sanomalehdissä julkaistuja näkemyksiä ja ajatuksia liittyen suomalais-saksalaisen suhteen päättymiseen Porissa. Tarkastelen sanomalehtien kautta kyseisenä ajankohtana Porissa ja toisaalta yleisesti Suomessa vallinnutta niin virallista kuin virallisesti ohjailtua julkista näkemystä. Lehdet olivat kyseisenä aikana valtamedian asemassa, joista ihmiset hakivat vastauksia tiedonnälkäänsä. Lehdissä esitetyt näkemykset toimivatkin vahvasti myös ihmisten käsityksiä ja mielipiteitä muokkaavina ja muodostavina sekä toisaalta myös kuvaavina tekijöinä, sillä lehdissä näkemykset esitettiin julkisesti. Analysoin sanomalehtiaineistoani lähiluvun menetelmän mukaisesti lukemalla kaikki kyseisenä aikana julkaistut sanomalehdet kokonaisuudessaan läpi useamman kerran kiinnittäen lukukerroilla huomiota tutkimuskysymysten kannalta keskeisiin asioihin, kuten esimerkiksi siihen, millaisia ajatuksia ja mielipiteitä lehtien kirjoituksissa esitetään. Lisäksi hyödynsin sanomalehtien kirjoitusten tutkimisen tukena myös diskurssianalyysin keinoja, joiden avulla pyrin hahmottamaan sitä, miten mielipiteitä ja ajatuksia sanomalehtien kirjoituksissa muodostetaan ja ylläpidetään. Analysoimani sanomalehtien kirjoitukset koostuivat niin pää- ja mielipidekirjoituksista kuin uutisointiin, asioiden käsittelyyn ja virallisiin tiedotteisiin keskittyvistä kirjoituksista ja ilmoituksista.

Luettuani useaan kertaan kaikki *Satakunnan Kansan*, *Uuden Ajan* ja *Björneborgs Tidningin* vuoden 1944 syyskuussa julkaistut sanomalehdet pystyin hahmottamaan karkeasti kaksi ajankohtaa ja asiaa, joiden ympärille lehtien kirjoitukset ja niissä esitetyt mielipiteet rakentuivat. Nämä kaksi keskeistä ajankohtaa ja asiaa olivat havaittavissa kaikista kolmesta lehdestä, vaikka niiden painotuksessa, näkökulmassa ja sisällössä saattoi olla eroja johtuen esimerkiksi aiemmin mainitsemani lehtien edustamasta eri puoluetäustasta. Ensimmäinen merkittävä lehtien kirjoituksia kirjoittanut ajankohta ja asia oli itse suhteiden katkaiseminen 2.9.1944 ja sitä seurannut noin kahden viikon mittainen ajanjakso. Suhteiden katkaiseminen sai lehdissä aikaan erilaista kirjoittelua, joka pysyi kaikissa lehdissä näkökulmiltaan suhteellisen maltillisena. Lehtien esittämiä kantoja uudessa tilanteessa sääteli todennäköisesti myös sensuurin 3.9. antama ohjeistus, jossa lehtiä kehoitettiin noudattamaan harkintaa ja pidättyväisyyttä kirjoittelussaan. Esimerkiksi Neuvostoliitosta tai länsivalloista ei ollut sallittua kirjoittaa räikeästi tai

loukkaavasti, sillä tällaisten kirjoitusten pelättiin haittaavan tuoreita rauhanneuvotteluita. Myös entisen aseveljen eli Saksan solvaaminen katsottiin sopimattomaksi.⁴³

Syyskuun toisen päivän jälkeen kaikissa kolmessa lehdessä julkaistiin kirjoituksia suomalais-saksalaisen suhteen päättymisestä, vaatimuksesta saksalaisten poistumiselle Suomen maaperältä ja tulevista rauhanneuvotteluista. Näihin aiheisiin liittyviä kirjoituksia julkaistiin erityisesti syyskuun toisen päivän jälkeen ilmestyneissä muutamissa lehtien numeroissa. Kaikissa lehdissä julkaistiin esimerkiksi virallinen uutinen suhteiden katkaisemisesta ja Neuvostoliiton vaatimuksesta poistaa saksalaiset joukot Suomen maaperältä 15.9. mennessä. Lisäksi lehdissä myös julkaistiin Suomen pääministeri Antti Hackzellin 2.9. illalla pitämä radiopuhe tehdystä päätöksestä ja uudesta tilanteesta.⁴⁴

Tämän eduskunnan päätöksen mukaisesti tulee Suomen hallitus nyt esittämään Saksan valtakunnan hallitukselle pyynnön, että se siirtäisi pois täällä olevat joukkoensa eikä enää käyttäisi Suomen valtion aluetta Saksan valtakunnan sotilaallisten päämäärien saavuttamiseksi. Tähän Suomen hallituksen esittämään pyyntöön suostuminen näyttäisi olevan myös Saksan omien etujen mukaista jo yksin sen takia, että Saksa näin tehdessään jäisi Suomen kansan kiitolliseen muistiin asevelimaana, joka todella tarkoitti myös meidän parastamme.⁴⁵

Puheessaan Hackzell esimerkiksi korostaa päätöksen rauhanneuvotteluiden aloittamisesta olleen pakon edessä tehty. Lisäksi saksalaisia käsittelevissä osuuksissa hän korostaa Suomen ja Saksan välisen yhteistyön olleen pelkästään sotilaallinen sekä toivoo saksalaisten poistuvan Suomesta rauhanomaisesti, kuten edellä olevasta lainauksesta käy ilmi. Tämän toivomuksen voidaan nähdä liittyvän vahvasti päätöksen jälkeen syntyneeseen epävarmuuteen ja jopa pelkoon saksalaisten suhtautumisesta ja tulevista toimista päätöksen myötä, sillä suomalaisilla oli tiedossa saksalaisten kiristäneen otettaan sitä vastustaneista tahoista.⁴⁶

Kaikkien kolmen lehden kirjoittelu päätöksestä aloittaa rauhanneuvottelut ja katkaista suhteet Saksaan keskittyivät pääasiassa virallisten uutisten ja päätöstä koskevien perustelujen ympärille. Kaikissa lehdissä korostetaan päätöksen noudattaneen reaalipolitiikkaa vaikeassa tilanteessa. Kirjoituksissa korostettiin esimerkiksi rintamatilanteen heikentymistä Suomen ja Saksan kannalta sekä Saksan riittämätöntä tukea Suomelle. Lisäksi kirjoituksissa alleviivataan myös kansan yhtenäisyyttä ja yksimielisyyttä Suomen hallinnon ja sen tekemän päätöksen

⁴³ Perko 1971, 221.

⁴⁴ BT 5.9.1944; SK 3.9.1944; UA 5.9.1944.

⁴⁵ Lainaus Satakunan kansassa julkaistusta Hackzellin puheesta. SK 3.9.1944, 4.

⁴⁶ Ks. esim. Raula 2004, 173.

tukemiseksi.⁴⁷ Kuitenkin sekä *Satakunnan Kansassa* että *Uudessa Ajassa* julkaistiin myös hieman vapaampaa kirjoittelua asiaa koskien. Esimerkiksi uusi tilanne herätti hämmennystä *Satakunnan Kansassa* julkaistussa *Viivan alta* -mielipidekirjoituksessa.

Älä välitä, anna Marskin välittää. Tämä näkemys selvisi allekirjoittaneelle koettamme sen odottamattoman tyrmäyksen, jonka pääministeri lauantai-illan radiolähetyksessään tälle yhteiselle Suomen kansalle taritsi. Taikka, totta puhuaksemme, se kirkastui meille vasta sunnuntaiamuna painiskeltuamme koko yön niiden ristiriitaisten ajatusten kimpussa, joita puhe herätti. – – Kyllä meitä on paljon, joita diplomatia oudokuttaa ja sen käänteet arvelluttavat. Että aseveljeys, joka eilen vielä merkitsi tavattoman paljon, jo tänään jää muistoksi.⁴⁸

Kyseisessä mielipidekirjoituksessa tuodaan yleistävästi esille joillekin ihmisille päätöksen herättäneen hämmennystä ja ristiriitaisia tunteita niin rauhanneuvotteluiden aloittamisesta kuin aseveljeyden päättymisestä. Vaikka kirjoituksen voidaan nähdä korostavan eriäviä mielipiteitä tilanteesta, kirjoituksessa muistutetaan kuitenkin myös lukijoita seisomaan yhtenäisesti tehdyn päätöksen takana ja luottavan siinä suhteessa hallitukseen.

Puolestaan *Uusi Aika* -lehden vapaammassa kirjoittelussa voidaan nähdä korostuvan lehden puoluepoliittinen tausta. Lehden kirjoituksissa esimerkiksi korostetaan päätöksen rauhanneuvotteluiden aloittamiselle olleen mieleinen ja tavoiteltu ratkaisu lehden omasta näkökulmasta, joka linkittyikin vahvaksi osaksi sosiaalidemokraattien aikaisempia rauhantoiveita ja -vaatimuksia.⁴⁹ Tämä näkyy esimerkiksi erityisesti lehden ”PALSTATILAMME” -mielipidekirjoituksessa.

Lukija on varmastikin huomannut, että lehtemme on jo pitemmän aikaa edellyttänyt ja odottanut tällaista ratkaisua, jonkavuoksi pidämme sitä aivan luonnollisena ja välttämättömänä. – – Sosialidemokraattinen työväenliike on rauhan liikettä. Senvuoksi lankeaa itsestään, että sosialidemokratia on ratkaisevalla tavalla vaikuttanut maamme nyt ottamaan asenteeseen ja tervehtii tyydytyksellä sitä, että maanantaiamusta kello 8 lähtien eivät enää pauku pyssyt meidän ja Venäjän välisillä rajalinjoilla.⁵⁰

Lisäksi lehden kirjoituksissa tunnustetaan tapahtumien herättäneen ihmisissä ristiriitaisia tunteita, mutta lehdessä korostetaan myös vahvasti hallinnon tekemien päätösten tukemista yhtenäisesti, vaikka kaikesta ei olisikaan samaa mieltä.⁵¹

⁴⁷ BT 5.9.1944 & 8.9.1944; SK 3.9.1944 & 5.9.1944; UA 5.9.1944.

⁴⁸ SK 5.9.1944, 4.

⁴⁹ Perko 1971, 179; UA 5.9.1944.

⁵⁰ UA 5.9.1944, 3.

⁵¹ UA 5.9.1944.

Suhteiden katkaisemisesta alkaneen ja sitä seuranneen noin kahden viikon ajanjakson vallitsevana ilmapiirinä voidaan pitää epävarmuutta, mutta myös tietynlaista toiveikkuutta tulevaisuudesta. Vaikka katson tässä tutkielmassa tämän ajankohdan päättyväksi toiseksi merkittäväksi ajankohdaksi ja asiaksi katsomaani 15.9.1944 tapahtuneeseen Porin pamaukseen, jatkui epävarmuuden ilmapiiri myös tämän jälkeen, vaikkakin hieman eri syillä ja painotuksilla. Epävarmuus ja toiveikkuus näkyivät siis suhteiden katkeamista seuranneena aikana lehtien kirjoittelussa eri tavoilla, kuten esimerkiksi kirjoitteluna epävarmasta tulevaisuudesta tai toiveikkaina kirjoituksina saksalaisten sotilaiden rauhanomaisesta poistumisesta Suomesta ja Neuvostoliiton suotuisista rauhanehdoista Suomelle.

Kyseisenä aikana keskeisiksi lehtien kirjoituksissa korostuneiksi teemoiksi nousi myös yhtenäisyyden ja yksimielisyyden korostaminen uudessa tilanteessa. Näiden korostamisen voidaan katsoa olleen erityisen tärkeää Suomen hallinnon välittämän virallisen kuvan kannalta, sillä julkisuuteen ei haluttu esimerkiksi sellaisia asioita tai eripuraa, jotka olisivat haitanneet tuoreita rauhantunnusteluita. Nämä asiat näkyvät erityisen selkeästi *Satakunnan Kansan* 12.9. ilmestyneessä lehden kirjoituksessa.

Jatkuvasti ovat maailmanlehdistön valokeilat suunnattuina meidän maahamme. Samalla kun maailma seuraa kohtalonvaakamme heilahteluja, tarkataan myös sitä, miten kansamme yksilönä ja kokonaisuutena suhtautuu kaikkeen siihen, mitä tulossa on. – – Mutta meidän on erikoisesti tällä kriittisellä hetkellä muistettava, että yksimielisyyden ja kansallisen eheyden säilyminen riippuu myös meistä jokaisesta yksilönä. Pitäkäämme huolta siitä, etteivät tarkkaavat ulkomaiset katset maastamme löydä kurittomia erimielisyyksien ja epäsovun lietsojia, ei yksityisiä eikä ryhmiä.⁵²

Toisena merkittävänä ja lehtien kirjoituksiin vaikuttavana asiana ja ajanjaksona pidän saksalaisten poistumisen määräajan umpeutumista 15.9. ja saksalaisten kyseisenä päivänä tekemistä toimista alkanutta ajanjaksoa, jonka aikana tapahtumista ja asioista julkaistiin suhteellisen paljon kirjoituksia lehdissä. Kaikissa kolmessa lehdessä julkaistiin esimerkiksi Porin lentokentän räjäytyksestä saman sisältöinen virallinen tiedotus.⁵³

Virallisesti tiedoitetaan: Poistuessaan käytössään olleelta Porin lentokentältä saksalaiset joukot olivat suorittaneet kentän ja eräiden aikoinaan rakentamiensa rakennusten miinoituksen. Asetetut aikamiinat alkoivat syyskuun 15. päivänä klo 18.50 räjähdellä, jolloin eräs hallirakennus, kaksikerroksinen sairaalarakennus ja

⁵² SK 12.9.1944, 3.

⁵³ BT 19.9.1944; SK 16.9.1944; UA 16.9.1944.

useat parakit syttyivät palamaan. Kaupungissa on ikkunaruujuja särkynyt räjähdysten vaikutuksesta.⁵⁴

Saksalaiset olivat 15.9. Porin lentokentän räjäytyksen lisäksi suorittaneet muutamia muitakin toimenpiteitä, joista merkittävin oli Suursaaren valtausyritys, jonka suomalaiset sotilaat onnistuivat estämään. Lisäksi saksalaiset sotilaat olivat suorittaneet joitakin tuhoamistöitä Pohjois-Suomessa.⁵⁵ Kyseiset saksalaisten toimet Suomea vastaan nostivat lehtien kirjoitusten keskeiseksi teemoiksi esimerkiksi Suomen kansan yllättyneisyyden ja järkytyksen Saksan toimista sekä saksalaisten vihollisuuden. Tämän kaltaiset teemat olivat yhteneväiset kaikkien kolmen lehden kirjoituksissa erityisesti välittömästi kyseisten tapahtumien jälkeisenä aikana. Esimerkiksi *Uusi Aika* -lehden 19.9. lehdessä julkaistussa ”PALSTATILAMME” -mielipidekirjoituksessa esitettiin tilanteesta seuraavanlaisia näkemyksiä:

Taitavat joidenkin, sokeidenkin, silmät nyt aueta, kun heille serveerataan uusimpia tapahtumia maamme kohdalla. Saksalaisten hyökkäys Suursaaren oli häikäilemätön yritys saattaa Suomi kriittisellä hetkellä, rauhaa tehdessään vaikeuksiin. Eikä Porin lentokentän tuhokaan mikään gentlemanniteko ollut, vaikka eräät ovat koettaneet sitä kovasti ymmärtää ja selitellä. – – Katsellessamme lauantain vastaisena yönä kotimme rikkoutuneesta ikkunaruujuista lentokentän rakennusten valtavaa roihua ja seuratessamme kumeita räjähdyksiä ajattelimme, että jaa’ a, näin siinä sitten kävi. – – Ajattelimme kuitenkin, että olisi täältä ystäviensä vuoksikin voinut lähteä vähän vähemmällä räiskeellä. – – Kun sunnuntain aikaan luettiin uutisia kylä- ja yksityisten talojen poltoista pohjoisessa Suomessa, oli se omiaan osoittamaan, kuinka häikäilemätöntä sodan politikka on. – – Suomen kansa ei ymmärtääksemme sure semmoisen ”aseveljen” poismenoa, jonka hyvästijätöt ovat näin karkealaatuisia.⁵⁶

Kyseisestä kirjoituksesta otetusta lainauksesta käy ilmi, että saksalaisten toimia pidettiin suorina vihollistoimina ja kohtuuttomina entistä asevelimaata kohtaan. Kuitenkin kirjoituksessa tuodaan esille joidenkin tahojen ymmärtäneen ja selitelleen Porin lentokentän räjäytystä, joka osoittaa tapahtumaan liittyneen myös ristiriitaisia näkemyksiä. Lisäksi kirjoituksessa katsottiin Saksan murskanneen suomalaisten toivomukset Saksan rauhanomaisesta vetäytymisestä. Samana päivänä 19.9. myös *Björneborgs Tidningissä* ja *Satakunnan Kansassa* julkaistiin samankaltaisia kirjoituksia.

FREDAGEN DEN 15 SEPTEMBER 1944 är ett datum, som sen skall glömmas av dem, som den dagen vistades på denna ort. Det var då vi fingo tack för all den välvilja och förståelse, som från stadsbornas sida visats den tyska militären under dess vistelse här. – – Vi ha tidigare framhållit, att tyskarna inte gjort något för en

⁵⁴ SK 16.9.1944, 1.

⁵⁵ Ks. esim. Kulju 2013.

⁵⁶ UA 19.9.1944, 3.

främmande makt annat än av rent egoistiska motiv och att känslor av vad slag de vara må inte ha någon som helst andel i deras handlingssät. Att så verkiligen är fallet, ha vi hu nu fått det mest handgripliga bevis på.⁵⁷

Saksalaisten merijoukkojen viime perjantaita vasten yöllä tekemä yritys Suursaa-
ren valtaamiseksi suomalaisten joukkojen käsistä ei ole jäänyt ainoaksi ilmeisen
vihollisuuden osoitukseksi Suomea vastaan. Myöskään Pohjois-Suomesta eivät
saksalaiset lähde, niinkuin heidän äskeisinä asekumppaneina on uskottu lähtevän,
vaan vetäytyessään tekevät hävitystyötä vain hävityksen vuoksi ja osoittaakseen
vihamielisyyttään maattamme vastaan. – – Se on näillä teoilla samaten kuin eräillä
muilla näinä päivinä tapahtuneilla osoittanut, että se haluaa kohdella meidänkin
maattamme vihollismaana.⁵⁸

Lisäksi kyseisessä *Björneborgs Tidningin* kirjoituksessa tulee esille tietynlainen viranomais-
ten ja muiden tahojen välisen kommunikaation vähäisyys. Kirjoituksessa kerrotaan vedoten
huhupuheisiin ja paikallislehdissä julkaistuun ilmoitukseen suomalaisten ottaneen lentokentän
haltuunsa jo ennen kuin saksalaiset miinoittivat ja räjäyttivät lentokentän. Saksalaisten toimet
olivat näin ollen lehden mukaan tulleet yllätyksenä paikallisille. Kyseisessä asiassa on kuiten-
kin todennäköisesti kyse huhujen ja väärinymmärtämisen myötä syntyneestä väärinkäsityk-
sestä, sillä kirjoituksessa viitattavalla ilmoituksella tarkoitetaan todennäköisesti virallista vi-
ranomaisten ilmoitusta, joka julkaistiin *Satakunnan Kansassa* ja *Uudessa Ajassa*.⁵⁹ Kysei-
sessä ilmoituksessa kerrotaan suomalaisten ottavan kentän haltuun saksalaisten poistuessa,
mutta viitteitä siitä, että kenttä olisi ollut suomalaisten hallussa ennen kuin saksalaiset mii-
noittivat lentokentän, ei ole. Vaikka kyseessä onkin yksittäinen kirjoitus, kuvastaa se mieles-
täni hyvin sitä, kuinka niin paikalliset ihmiset kuin lehdistökin olivat pitkälti tiedoissaan vain
viranomaisten niukkojen tiedotteiden, huhujen ja oman näkemänsä varassa. Tällöin väärinkä-
sitysten syntyminen ja leviäminen saattoi myös vaikuttaa ihmisten ajatteluun.

Näiden 15.9. jälkeen julkaistujen kirjoitusten keskeisimmäksi teemaksi voidaan siis nähdä
nousseen saksalaisten Suomea kohtaan suunnatun vihollisuuden osoittaminen. Se, kuinka ai-
toja ja totuudenmukaisia kirjoituksissa esitetyt näkemykset ja mielipiteet ovat, on vaikeaa sa-
noa täysin varmaksi, sillä kirjoitusten taustalla saattoi vaikuttaa vahvastikin halu osoittaa jul-
kisesti liittoutuneille ja erityisesti Neuvostoliitolle Suomen rauhantahtoisuus ja aseveljeyden
päätyminen rauhan aikaansaamiseksi.

⁵⁷ Lainaus kirjoituksesta ”REFLEXIONER.”. BT 19.9.1944, 3.

⁵⁸ Lainaus lehden pääkirjoituksesta ”Saksan joukkojen vihollisasenne.”. SK 19.9.1944, 3.

⁵⁹ Kyseinen ilmoitus näiden lehtien takasivulla. SK 13.9.1944; UA 14.9.1944.

3.2 Esiin nousseita sotilashenkilöiden ajatuksia

Tässä luvussa käsittelen toiseen tutkimusaineistoryhmääni kuuluvien neljän suomalaisen Porissa palvelleen sotilashenkilön muistelmia ja muistiota lähiluvun keinoin. Pyrin nostamaan kyseisestä aineistosta lähiluvun sekä tutkielmani tutkimuskysymysten ja rajausten kautta esille tutkielmani kannalta keskeiset asiat. Näiden korkea-arvoisten sotilashenkilöiden tarkastelusta tekee mielestäni erityisen mielenkiintoista se, että heidän voidaan katsoa olleen Porin lentokentän räjäytyksen aikaan kaikista tietoisempia siitä, mitä tapahtuu ja on tapahtunut. Nämä henkilöt olivat esimerkiksi jo virkansa puolesta tekemisissä saksalaisten sotilaiden kanssa. Muut tahot, kuten esimerkiksi paikallinen lehdistö ja sitä kautta tavalliset ihmiset, olivat riippuvaisia näiden viranomaisten antamista tiedoista, jotka edellisestä sanomalehtiä käsittelevästä luvusta voidaan nähdä olleen suhteellisen niukat.

Varsinaisesti suomalais-saksalaisen suhteen päättymistä ja sitä seurannutta noin kahden viikon aikaa ennen itse Porin pamausta käsittelivät pääasiallisesti Karlsson ja Saarwa muistelmissaan. Näiden kahden henkilön kirjoittamat muistelmat tapahtumista muistuttavat sisällöllisesti suhteellisen paljon toisiaan, ja Karlsson on esimerkiksi nostanut muistelmissaan esille Saarwan näkökulmia ja kommentteja tilanteesta. Molemmat henkilöt nostavat muistelmissaan esille kyseisen ajanjakson ja tilanteen olleen epävarmuuden ja kyräilyn aikaa puolin ja toisin suomalaisten ja saksalaisten välillä. Sama ajanjakso oli myös odottamisen aikaa, sillä molemmat osapuolet esimerkiksi odottivat ohjeita ja käskyjä tilanteeseensa korkeammilta johtotaloilta.⁶⁰ Saarwa piti vallinnutta tilannetta kuitenkin ”koomisena”, joka käy hyvin ilmi Karlssonin muistelmissa hänen siteeratessaan Saarwaa.

Tilanne oli Saarwan havaintojen mukaan kaikessa vakavuudessaan melko koominen. Aselepoetuksesta alkaen Suomen ja Saksan välillä oli ollut periaatteessa sotatilanne, mutta Porissa tilanne oli käytännössä toinen. Saksalaiset joukot kyräilivät suomalaisten lentokentällä, kun paikalliset suomalaiset joukot, kourallinen upseereita, jokunen esikuntapalvelija ja harvat ilmasuojelumiehet jatkoivat askareitaan entiseen tapansa. Näin kului toista viikkoa, eikä minkäänlaisia uusia käskyjä tulut sen paremmin saksalaisille kuin suomalaisillekaan.⁶¹

Kyseisessä lainauksessa tuodaan siis esille todellisuudessa vallinneen tilanteen eronneen virallisesta näkökulmasta asiaan, sillä suomalaisten ja saksalaisten välillä katsottiin ikään kuin vallinneen sotatilan. Lisäksi kyseisessä lainauksessa on erityisen mielenkiintoista se, kuinka tämän ”koomisen” tilanteen kuvataan vallinneen nimenomaisesti Porin alueella ikään kuin

⁶⁰ Karlsson 1981, 132; Saarwa 1954, 9.

⁶¹ Karlsson 1981, 132.

irrallaan muualla vallinneesta tilanteesta. Kyseisen ajanjakson ”koomisuuden” kuvaa tukee myös Saarwan muistelmissa kerrottu tapaaminen saksalaisten lentokentän komentajana toimineen Paul Backhausin kanssa tilanteen tiimoilta.

Odoteltiin ohjeita ja käskyjä, mutta kun niitä ei viikkoon kuulunut, päätin omalta kohdaltani kokeilla, saisinko ”viholliselta” valaistusta tilanteeseen. Soitin kenraali B:lle ja kysyin, voiko hän tulla syömään päivällistä kanssani. Hän vaikutti hämmästyneeltä sekä pyysi 15 minuuttia ajatusaikaa. Täsmälleen 15 minuutin kuluttua puhelin kilahdi ja kenraali ilmoitti mielihyvin ottavansa kutsuni vastaan. Hän tuntui oikein ilahtuvan, kun pyysin häntä ottamaan mukaansa lähimmän miehensä, erään everstiluutnantin ja majuri Hjeltin. – – Sain illan kuluessa tietää, ettei kenraali B:kään ollut esimieheltään saanut minkäänlaista toimintaohjetta, joten siinä suhteessa olimme tasaväkiset. Koska näin oli, lupasimme puolin ja toisin pitää toisemme tietoisina tilanteen kehityksestä niissä puitteissa kuin kummankin sotilalliset velvoitukset sen sallisivat.⁶²

Kyseistä lainauksesta käy ilmi, ettei ainakaan Saarwa pitänyt tilanteessa saksalaisia vihollisina, jonka osoittaa esimerkiksi lainauksessa ”viholliselta” -sanan merkitseminen lainausmerkkeihin. Lisäksi itse tapaamisesta ja siellä sovituiista asioista voisi myös päätellä, etteivät ne ole tyypillistä sotatilanteessa olevien vihollisten keskinäistä toimintaa. Kokonaisuudessaan molempien lainausten perusteella tilanteesta saa ainakin Saarwan näkökulmasta sellaisen kuvan, jossa sekä suomalaiset että saksalaiset joukot olivat Porissa ikään kuin irrallisessa ja epä-tietoisessa välitilassa, mutta samalla kuitenkin oman maansa velvoitteiden ja esimiesten päätösten velvoittamia. Tällaisen tilanteen vallitessa molemmat osapuolet kuitenkin pyrkivät vaikuttamaan tilanteen pysymiseen rauhallisena ja hallinnassa toisensa omista toimistaan tietoisena pitämisen avulla.

Näiden tutkimieni henkilöiden muistelmat ja muistiot keskittyvät pääasiassa käsittelemään itse lentokentän räjähdystä ja muutamia päiviä ennen sitä. Näiden muutaman päivän tapahtumat kytkeytyivät tiiviisti toisiinsa ja johtivat lopulta lentokentän räjäyttämiseen saksalaisten sotilaiden poistuessa Porista. Esimerkiksi yhteysupseerina toiminut insinööri majuri Paul Hjelt aloittaa muistionsa 13.9.1944, jolloin hän kertoo saaneensa kierteleeviin huhuihin ja vihjeisiin lentokentän miinoittamisesta vahvistuksen saksalaisten komentajalta kenraalimajuri Backhausilta. Käskyn lentokentän miinoittamisesta oli Backhausin mukaan antanut Saksan ilmavoimien Luftflotte V:n päällikkö.⁶³ Samana päivänä lentokentän vartiontiin komennetun komennuskunnan päällikkö kapteeni Hannu Teräs teki lentokentän alueella varovaista

⁶² Saarwa 1954, 9.

⁶³ Hjelt 1944, 139–140.

tiedustelua Hjeltin pyynnöstä.⁶⁴ Hän esimerkiksi huomasi kentällä liikkuneen saksalaisen kuorma-auton arvelujensa mukaan miinoitustehtävissä.

– – huomasin, että kiitoradoilla liikkui saksalainen kuorma-auto ilmeisesti miinoitustehtävissä. Panin merkille, että saksalaiset katselivat minua hyvin epäluuloisesti, kun melko etäältä ohitin heidät polkupyörälläni. Muuten ei saksalaisten suhtautumisessa ollut vielä havaittavissa mitään vihamielisyyttä.⁶⁵

Kyseisestä lainauksesta käy ilmi puolin ja toisin suomalaisten ja saksalaisten välillä vallinneen epäluuloisuus toisiaan kohtaan. Epäluuloisuutta lisäsi kyseisenä päivänä todennäköisesti myös se, että määräaika saksalaisten poistumiselle oli umpeutumassa eikä kummallakaan osapuolella ollut täyttä varmuutta toistensa toimista ja suhtautumisesta. Kuitenkin lainauksessa Teräs tuo esille, ettei ollut havainnut saksalaisissa vihamielisyyttä, josta voidaan päätellä, ettei Teräs pitänyt saksalaisia vihamielisinä toimijoina eikä todennäköisesti siten vihollisenakaan. Tätä tukee myös se, että Teräs sai saksalaisilta luvan liikkua lentokentän alueella, vaikka suhteiden katkaisemisen myötä suomalaisten ja saksalaisten välinen tilanne oli käytännössä sota-tila. Tästä huolimatta Teräs ei kuitenkaan pelännyt kentän alueella liikkuessaan oman turvallisuutensa puolesta, joka osoittaa yhdessä edellä kuvattujen asioiden kanssa entisten aseveljien välillä vallinneen omanlaisensa luottamuksen toisiinsa. Tuskin Teräs olisi mennyt liikkumaan vihollistensa keskelle saatikka se, että viholliset olisivat hänet edes sinne päästäneet. Yhteysupseerina toiminut Hjelt sai myös pitää asemapaikkansa lentokentällä loppuun asti, vaikka tiedon välitys puolin ja toisin hänen kauttaan olikin vähentynyt suhteiden katkaisemisen jälkeen. Saksalaiset eivät myöskään miinoittaneet rakennusta, jossa Hjeltin toimisto sijaitsi.⁶⁶

Teräs nostaa tämän lisäksi muistelmissaan esille kaksi muuta hänelle mieleen jäänyttä ”episodia”, jotka ovat omiaan kuvaamaan suomalaisten ja saksalaisten suhdetta ja suhtautumista toisiinsa saksalaisten poistumisen aikoihin.

Muistan erityisesti erään nuoren lentäjälutnantin, jonka kanssa minulla jo evakuoinnin jo alettua oli pitkä keskustelu. Totesimme, että muutaman päivän päästä ehkä tulee hetki, jolloin vastaavanlaisessa tilanteessa aseet puhuvat. Ajatus tuntui silloin jollakin tavoin epärealistiselta, melkein pärvokkaalta.⁶⁷

Eräs toinen episodi: Saksalaisten viimeinen Mäntyluotoon lähtevä kuorma-auto tuli niin täyteen, ettei kaikki tavarat mahtunut siihen. Lähellä seisonut saksalainen kenraalimajuri – luultavasti edellä mainitsemani Backhaus – viittasi minut luokseen ja kysyi, voisinko luovuttaa vartiokomennuskuntamme käytössä olevan

⁶⁴ Teräs 1979, 307.

⁶⁵ Teräs 1979, 307.

⁶⁶ Hjelt 1944, 142–143.

⁶⁷ Teräs 1979, 307.

kuorma-auton kuljettamaan heidän viimeisen lastinsa Mäntyluotoon. Vastasin myöntävästi, jolloin hän käski miehistön pudottaa autosta täyden bensiinitynnyrin kuljetuspalkkioksi.⁶⁸

Näistä lainauksista voidaan nostaa esille samanlaisia päätelmiä kuin edellisessäkin kappaleessa. Esimerkiksi näistä jälkimmäisessä lainauksessa Teräs nostaa esille suomalais-saksalaisen yhteistyön toimineen edelleen, vaikka kyseisenä ajankohtana suomalaisilla oli jo tiedossa lentokentän miinoittaminen. Teräs oli myös suostunut Backhausin pyyntöön kuorma-auton lainaamisesta, joka mielestäni osoittaa sekä suomalaisten että saksalaisten pyrkineen yhteisesti siihen, että saksalaisten poistuminen sujuisi mahdollisimman ongelmitta. Puolestaan ensimmäisestä lainauksesta nousee esiin sekä suomalaisten että saksalaisten sotilaiden ymmärtäneen virallisen tilanteen realiteetit, kuten esimerkiksi sen, että tilanne saattaisi kärjistyä pahimmassa tapauksessa aseelliseksi yhteenotoksi suomalaisten ja saksalaisten välillä. Kuitenkin Teräs nostaa lainauksessaan esille kyseisen ajatuksen tuntuneen epärealistiselta ja jopa irvokkaalta, josta voidaan päätellä tilanteen herättäneen ristiriitaisia tunteita. Sotilaat joutuivat kyseisessä tilanteessa esimerkiksi käsittelemään samaan aikaan sekä henkilökohtaisia tuntemuksiaan että oman maansa sotilaana olemisen tuomia velvoitteita ja näkökantoja.

Everstiluutnantti Saarwa ja insinööri majuri Hjelt saapuivat aamupäivällä 14.9.1944 Mäntyluodon satamaan saksalaisten komentajan kenraalimajuri Backhausin pyynnöstä. Mäntyluotoon oli saapunut saksalaisia sota-aluksia, joiden oli tarkoitus kuljettaa Porista poistuvat saksalaiset pois. Laivalla Backhaus ojensi Saarwalle suunnatun kirjeen⁶⁹ ja kartan, jotka koskivat lentokentän miinoittamista ja tuhoamista.⁷⁰ Hjeltin muistioon kirjoitettu kuvaus tapahtumista tuo hyvin ilmi kyseiseen hetkeen kytkeytyvää ilmapiiriä.

– – suojeluskuntapiirin auto vei everstiluutnantti Saarwan ja minut Mäntyluotoon. Siellä kenraali Backhaus otti meidät saksalaisella miinanraivaajalla sotilaallisin kunnianosoituksin vastaan. – Olimme varmuuden varalta aseistetut ja pyytäneet suojeluskunnan paikallispäällikköä ryhtymään toimenpiteisiin, jos jäisimme tuntia pitemmäksi aikaa laivaan. – kenraali Backhaus saattoi meidät upseerimessiin ja sanoi aluksi, että tuumasta kentän säästämiseksi oli täytynyt luopua. Nyt vasta hän myönsi saaneensa hävittämiskäskyn Luftflotte V:n päälliköltä. Mahdollista peruutusta oli pyydetty odottamaan edellisenä iltana klo 20 mennessä, mutta sellainen ei tullutkaan. – – Lopuksi kenraali valitti tapahtumaa, mutta sanoi olevansa pakotettu toimimaan sotilaana ja täyttämään hänelle annettuja määräyksiä.⁷¹

⁶⁸ Teräs 1979, 307.

⁶⁹ Ks. tämän tutkielman sivu 15.

⁷⁰ Hjelt 1944, 140; Saarwa 1954, 10.

⁷¹ Hjelt 1944, 140.

Lainauksesta käy ilmi kyseisten suomalaisten upseerien suhtautuneen saksalaisiin edelleen varautuneesti ja epäilevästi, sillä he olivat aseistautuneita ja tehneet varotoimenpiteitä ennen laivaan nousemista. Kuitenkin tässäkin voidaan todeta, että heillä oli todennäköisesti silti jonkin asteinen luottamus saksalaisiin, sillä muuten he eivät olisi todennäköisesti uskaltaneet astua laivaan. Saarwa nostaa muistelmissaan tapahtumasta esille samanlaisia asioita kuin Hjelt. Hän kuitenkin korostaa esimerkiksi tilanteen olleen todennäköisesti viimeinen kerta sodan aikana, kun saksalainen sota-alus olisi tehnyt kunniaa suomalaisille heidän saapuessaan laivalle. Lisäksi Saarwa nostaa Hjeltin tavoin Backhausin olleen tilanteesta pahoillaan, josta voidaan yhdessä edellä kuvattujen asioiden nojalla päätellä, ettei Backhausilla todennäköisesti ollut henkilökohtaisesti tarvetta suorittaa lentokentän tuhoamista tai osoittaa ylipäättään vihamielisyyttä suomalaisia kohtaan.⁷²

Saksalaiset alukset poistuivat Mäntyluodosta puolen päivän aikoihin. Hjelt kertoo myös muistiossaan tapahtumiin liittyen halunneensa estää viimeisiä poistuvia saksalaisia lähtemästä niin kauan, kunnes he olisivat kertoneet kaikkien miinoitteiden sijainnin. Hän ei kuitenkaan tehnyt näin, sillä hän noudatti esikunnasta saamaansa käskyä välttää väkivaltaa.⁷³ Tämä on myös hyvä osoitus siitä, kuinka saksalaisten poistuminen Porista pyrittiin suorittamaan mahdollisimman rauhanomaisesti ilman välikohtauksia. Varsinaisia suoria vihollisuuksia suomalaisten ja saksalaisten välillä ei siis nähty koko saksalaisten poistumisen aikana.

Näiden tapahtumien jälkeistä aikaa kaikki neljä henkilöä kuvaavat muistelmissaan ja muistiossaan pääasiassa selostamalla pelkästään tapahtumien kulkua. Selostuksissa kuvattiin suomalaisten yritystä poistaa kentältä mahdollisimman paljon saksalaisten asettamia miinoitteita sekä myöhemmin itse Porin pamauksen tapahtumia eli niiden miinoitteiden räjähtämistä kentällä, joita ei saatu poistettua tai löydettyä. Kuitenkin esimerkiksi Karlssonin muistelmista tulee ilmi tietynlainen turhautuminen itse tilanteeseen eli saksalaisten miinoituksiin, niiden poistamiseen ja saksalaisten oveluuteen miinoitusten asettamisessa.

Vihapäissämme poimimme saksalaisten jättämiä ”pötköjä” koko iltapäivän, jona aikana rakennusten ulkopuolelle, nurmikolle nousi kokonaiset halkopinolliset pommeja. Saksalaisten kekseliäisyys pommien sijoittamisessa oli suorastaan hämmästyttävää.⁷⁴

⁷² Hjelt 1944, 140; Saarwa 1954, 10.

⁷³ Hjelt 1944, 140.

⁷⁴ Karlsson 1981, 136.

Nämä muistelmat ja muistiot päättyivät pääasiassa lentokentän tuhoamisessa syntyneiden tuhojen selostamiseen ja kuvailuun. Tässäkin tapauksessa Karlssonin muistelmista voidaan havaita ärtymystä, joka tässä kohtaa liittyy tuhojen lisäksi erityisesti siihen, että miinoituksia ja sitä kautta tuhoutuneita rakennuksia sijaitsi myös Backhausin karttaan merkitsemän vaara-alueen ulkopuolella.

Päivän kuluessa oli myös mahdollisuus tutustua räjähdysten aiheuttamiin vahinkoihin. Tällöin todettiin, että rakennuksia oli tuhoutunut yhteensä 25 kappaletta. Poroksi oli palanut esimerkiksi viisi lentohallia, joukossa myös suomalaisten hallit. Lisäksi Backhausin punaisen ympyrän ulkopuolelta olivat tuhoutuneet muun muassa sairaala, sauna ja upseerikasino. – – Samalla kävi ilmi, että saksalaiset olivat pettäneet suomalaisia useissakin asioissa. Backhaus oli luvannut, että Yleisen sairaalan, A-kiitoradan luoteispääty säilyisi, mutta sekin oli miinoitettu.⁷⁵

Hjelt huomioi muistiossaan saman asian vaara-alueen ulkopuolisten rakennusten miinoittamisesta. Hän kuitenkin toteaa, että kyseisen asian kohdalla kenraalimajuri Backhausin asettamia määräyksiä oli rikottu.⁷⁶ Tällöin Hjelt ei syytä asiasta niinkään Backhausia, vaan asettaa asialle eri syyt ja tekijät, joita hän ei kuitenkaan mainitse. Taustalla voisi siis päätellä olleen esimerkiksi Backhausia alempien sotilaiden omapäinen toiminta tai silkkä väärinymmärrys käsikyissä.

Karlsson ja Saarwa ovat kirjoittaneet muistelmiensa loppuun loppulauseet, jotka kuvaavat hyvin heidän ikään kuin lopullisia johtopäätöksiään tilanteesta ja tapahtumista.

Saksalaisten kolmivuotinen vierailu Porissa oli joka tapauksessa päättynyt äänekäästi suunnattoman räjähdemäärän laukaisemisella. Tämä oli todennäköisesti saksalaisen sodanjohdon suosimaa ”poltetun maan” taktiikkaa. Inhimillisen kenraalimajuri Backhausin ansioksi on kuitenkin laskettava, ettei yksikään ihminen loukkaantunut vakavasti. Ainoat haavat tulivat lasinsiruista kodeissa.⁷⁷

Saksalaiset poistuivat Mäntyluodosta 14.9.1944 puolipäivän maissa, jolloin lähes kolme vuotta kestänyt ”vierailukausi” päättyi heidän kohdaltaan. Heidän viimeinen komentajansa, joka olosuhteiden pakosta – sotilaan saama ehdoton käsky – joutui suorittamaan hävitystyön, tunsu hänelle henkilökohtaisesti vastenmielisen tehtävän raskaana velvoituksena ja todennäköisesti on hänen ansiotaan, että se suunnaton räjähdysainemäärä, joka Porin lentokentän hävitysmiinoituksissa käytettiin, ei aikaansaanut enempää hengen kuin omaisuudenkaan menetyksiä Porin kaupungissa.⁷⁸

⁷⁵ Karlsson 1981, 138.

⁷⁶ Hjelt 1944, 142.

⁷⁷ Karlsson 1981, 139.

⁷⁸ Saarwa 1954, 10.

Karlssonin muistelmista otetusta lainauksesta käy ilmi, kuinka hän arveli Porin lentokentän räjäytyksen noudattaneen Saksan sotilasjohdon harjoittamaa poltetun maan taktiikkaa. Karlsson siis ikään kuin ymmärtää tapahtuman olleen sotilaallinen toimi sekä siirtää syyn tapahtumille ja saksalaisten toimille Saksan korkeimman eli Porissa palvelleita sotilaita ylemmän sotilasjohtoportaan vastuulle. Molempien henkilöiden muistelmista otetuista lainauksista, mutta erityisesti Saarwaan muistelmasta otetusta lainauksesta tulee ilmi, kuinka ainakin Saarwa on tehnyt samanlaisia päätelmiä Backhausista ja hänen suhtautumisestaan kuin itse tein aiemmin tässä luvussa. Saarwa siis tulkitsee omissa muistelmissaan, kuinka lentokentän hävitystyö oli Backhausille pakollinen, mutta vastenmielinen tehtävä. Hän siis nostaa esille sen, ettei Backhausilla ollut henkilökohtaista tarvetta suorittaa hävitystyötä lentokentällä eikä osoittaa myöskään siten vihamielisyyttä suomalaisia kohtaan. Backhausin inhimillinen toiminta sai myös kiitosta Karlssonin muistelmista otetussa lainauksessa. Sekä Karlsson että Saarwa katsovatkin Backhausin toiminnan ansioksi sen, ettei tilanne aiheuttanut ihmisuhreja tai vakavampaa haittaa kaupungille.

Näiden lisäksi on myös hyvä mainita se huomio, ettei missään näistä neljän henkilön muistelmista ja muistiossa käytetty Porissa olleista saksalaisista sotilaista vihollisen nimitystä sanan varsinaisessa merkityksessä. Ainoastaan Saarwan tekstissä mainittiin saksalaisten kohdalla sana vihollinen, mutta sillä viitattiin ennemmin saksalaisten virallisesta näkökannasta katsottuun asemaan kuin todelliseen tilanteeseen. Tämän lisäksi muistelmista ja muistiossa ei otettu kantaa saksalaisten toimiin muualla suomessa, vaan niissä käsiteltiin saksalaisten toimia nimellisesti rajautuen vain Poriin. Ainut maininta Porin ulkopuolisista saksalaisten toimista koski Karlssonin toteamusta siitä, että entiset aseveljet eli saksalaiset aiheuttivat Porin pamauksen jälkeen vielä paljon murhetta Pohjois-Suomen alueella, jolla viitataan saksalaisten myöhempään tuhoamistöihin kyseisellä alueella.⁷⁹ Tällöin on mahdollista todeta asian johtuneen siitä, että kyseiset henkilöt saattoivat pitää Porin tapahtumia tietyllä tavalla erillisinä ja irrallisina muista tapahtumista. Porin tapahtumat muodostivat siis ikään kuin oman kokonaisuutensa.

3.3 Vaikea ja ristiriitainen kulttuuriperintö

Suomalais-saksalaista suhdetta ja siihen liittyviä asioita jatkosodan aikana on myöhemmin sodan jälkeen käsitelty vaikeina ja vaiettuina asioina. Samalla asioihin on myös kytkeytynyt

⁷⁹ Karlsson 1981, 138.

ristiriitaisuutta, sillä negatiiviseen kuvaan suomalais-saksalaisen suhteen ajasta liittyy myös positiivisia muistoja ja asioita. Lisäksi on hyvä muistaa, että eri ihmiset tulkitsevat historiaa eri tavoin ja erilaista lähtökohdista, joten kokemukset, käsitykset ja muistot voivat olla erilaisia.⁸⁰ Asian käsittäminen vaikeaksi ja ristiriitaiseksi kulttuuriperinnöksi on siis syntynyt myöhemmin vasta sodan jälkeisenä aikana. Kuitenkin oman tutkielmani kontekstissa aion tarkastella näitä käsitteitä siitä näkökulmasta, kuinka niihin kytkeytyvät teemat eli vaikeus ja ristiriitaisuus näkyi jo suomalais-saksalaisen suhteen päättymisen aikoihin ja vaikutti myöhempien käsitysten syntymiseen. Aineiston tarkastelun myötä pystyin havaitsemaan näitä teemoja, joille muodostui kuitenkin erilaisia merkityksiä.

Vaikeuteen liittyviä teemoja havaitsin aineistosta kolmessa eri merkityksessä. Ensimmäinen merkitys liittyy itse suomalaisten ja saksalaisten välisen yhteistyön vaikeaksi kokemiseen. Uudessa tilanteessa eli rauhanprosessin ja sen jälkeisenä aikana yhteistyö koettiin vaikeana, kun tilannetta tarkastellaan liittoutuneiden ja erityisesti Suomen tapauksessa Neuvostoliiton näkökulmasta. Käytännössä Suomi oli ollut siis ikään kuin väärällä puolella historiaa. Tällainen merkitys vaikeudelle tulee esille esimerkiksi erityisen hyvin tutkimastani sanomalehti aineistosta. Sanomalehdissä esimerkiksi kehoitettiin ihmisiä yksimielisyyteen ja välttämään valtiiovallan kanssa eroavia mielipiteitä, sillä ulkomaiset katseet seuraisivat Suomea ja kansan mielipidettä uudessa tilanteessa. Lisäksi sanomalehdissä esiintyi kirjoittelua, jossa jatkosotaa kuvattiin erillissotana ja Suomen tekemiä valintoja reaalipolitiikkana, jolloin varsinainen uudessa tilanteessa vaikeaksi koettu yhteistyö suomalaisten ja saksalaisten välillä pyrittiin häivyttämään.⁸¹

Toinen vaikeuteen liittyvä merkitys liittyy itse saksalaisten kyseisessä tilanteessa tekemien toimien kokemisella vaikeaksi asiaksi. Tämä näkyy erityisesti kuvaamani noin kahden viikon aikana suhteiden päättämisestä Saksan vetäytymisajan loppumiseen asti vallinneesta ilmapiiristä. Tällöin suomalaiset toivoivat ja olettivat saksalaisten entisinä aseveljinä suorittavan poistumisensa Suomen maaperältä rauhanomaisesti. Kuitenkin samalla taustalla oli myös pelko siitä, että poistuminen muuttuisi yhteenotoiksi saksalaisten ja suomalaisten välillä. Tällöin sanomalehtien mukaan saksalaisten toimet 15.9.1944 tulivat suomalaisille yllätyksenä ja järkytyksenä, sillä toivomukset entisen aseveljen rauhanomaisuudesta olivat murskautuneet ja

⁸⁰ Seitsonen ym. 2018, 112–114.

⁸¹ Ks. esim. BT 8.9.1944; SK 8.9.1944; UA 5.9.1944.

pahin pelko suorista sotilastoimista oli näyttänyt käyvän toteen. Suomalaisille oli siis vaikea ymmärtää tällaista toimintaa entiseltä aseveljeltä.

Puolestaan kolmas vaikeuden merkitys liittyy itse tilanteen muuttumiseen eli suomalais-saksalaisen suhteen päättymiseen. Tällainenkin vaikeus tulee esille kyseisen ajan sanomalehtien kirjoituksista. Vaikeus saattaa liittyä esimerkiksi henkilökohtaisten suhteiden tasolla, sillä lehdistä mainitaan, kuinka esimerkiksi jotkut saksalaisiin sotilaisiin rakastuneet naiset kokivat muuttuneen tilanteen vaikeaksi.⁸² Lisäksi itse tilanteen muuttumiseen kytkeytyvä vaikeus näkyi myös esimerkiksi *Satakunnan Kansan* 5.9.1944 julkaistun lehden mielipidekirjoituksessa ja Hannu Teräksen muistelmissa. *Satakunnan Kansan* mielipidekirjoituksessa tuodaan esille, kuinka aseveljeyden päättymisen tuntuu oudolta ja herätti ristiriitaisia ajatuksia.⁸³ Puolestaan Teräs mainitsee muistelmissaan ajatuksen suomalaisten ja saksalaisten välisestä aseellisesta yhteenotosta tuntuneen absurdilta.⁸⁴

Ristiriitaisuuteen liittyviä teemoja havaitsin aineistosta puolestaan käytännössä kahdella eri tasolla: ulkoinen ja sisäinen ristiriita. Ulkoinen ristiriita tulee esille eri ihmisten välisissä erilaisissa näkemyksissä ja ajatuksissa. Esimerkiksi tutkimieni sanomalehtien kirjoituksissa myönnetään, kuinka esimerkiksi Suomen tekemä päätös aloittaa rauhanneuvottelut ja sitä kautta katkaista suhteet Saksaan oli herättänyt joissakin ihmisissä virallisesta näkemyksestä poikkeavia mielipiteitä. Lisäksi eriäviä näkemyksiä oli syntynyt myös lentokentän räjäyttämisen syistä, sillä esimerkiksi *Uusi Aika* -lehdessä julkaistussa kirjoituksessa kerrotaan joidenkin henkilöiden selitelleen saksalaisten toimia ja lentokentän räjäyttämistä.⁸⁵

Puolestaan sisäinen ristiriita liittyy yksilön sisäiseen kamppailuun erilaisten näkemysten ja omien tuntemustensa välillä. Tämä liittyy myös osittain mainitsemaani kolmanteen vaikeuden merkitykseen, sillä esimerkiksi kyseisessä *Satakunnan Kansan* mielipidekirjoituksessa mainitaan uuden tilanteen herättäneen ristiriitaisia tunteita, joilla viitataan nimenomaisesti yksilön sisäisiin ristiriitoihin. Lisäksi sisäinen ristiriita tulee esille myös erityisesti Hjeltin ja Teräksen muistelmissa, joissa voi nähdä viitteitä siitä, kuinka he kokivat tietynlaista ristiriitaisuutta omien tilanteesta syntyneiden ajatusten ja tuntemusten sekä sotilaallisten velvoitteiden ja Suomen muuttuneen virallisen kannan välillä.

⁸² Ks. esim. UA 19.9.1944.

⁸³ SK 5.9.1944, 4.

⁸⁴ Teräs 1979, 307.

⁸⁵ UA 19.9.1944, 3.

4 Lopuksi

Tässä tutkielmassa tarkastelen suomalais-saksalaisen suhteen päättymistä Porissa syyskuussa 1944 kotirintaman paikallisesta näkökulmasta analysoimalla Porissa palvelleiden sotilashenkilöiden kokemuksia sekä paikallisen sanomalehdistön välittämää virallista tai virallista linjaa heijastavaa julkista kuvaa. Tarkastelun kohteena oli erityisesti Porin pamaukseksi kutsuttu Porin lentokentän tuhoaminen saksalaisten toimesta heidän poistuessaan Porista. Keskeisten tutkimuskysymysten avulla pyrin kartoittamaan sitä, millaisia ajatuksia kyseiset tapahtumat ja ajanjakso herättivät, poistuivatko saksalaiset Porista paikallisten näkökulman mukaan yksiselitteisesti vihollisina sekä millaisia vaikeuteen ja ristiriitaisuutteen liittyviä asioita voidaan havaita aineistosta tapahtumaan ja ajanjaksoon liittyen. Suomalais-saksalaisen suhteen päättymisen, Porin pamaus ja näihin kytkeytyvät asiat herättivät suhteellisen runsaasti kirjoittelua paikallisissa sanomalehdissä ja ajatuksia Porissa palvelleiden sotilashenkilöiden teksteissä. Näistä kirjoituksista ja teksteistä oli myös suhteellisen hyvin havaittavissa se, millaisia ajatuksia tapahtumat ja uusi tilanne herättivät.

Sanomalehdistä tekemäni analyysin perusteella tapahtumasta heränneiden ajatusten muotoutumisesta voidaan havaita yhden kuukauden ajalle ajoittuva kehityskulku. Tämä kehityskulku jakaantui kahteen eri puoliskoon, joiden jakajana toimii Porin lentokentän räjäytys 15.9.1944. Ensimmäinen puolisko käsittää suhteiden katkaisemista alkaneen noin kahden viikon ajan, jolloin keskeisiksi lehtien kirjoitusten teemoiksi nousi suomalaisten epävarmuus, mutta myös toiveikkuus esimerkiksi sodan päättymisestä ja saksalaisten rauhanomaisesta vetäytymisestä Suomen alueelta. Joissakin lehtien kirjoituksissa nostetaan esille myös uuden tilanteen herättäneen esimerkiksi ristiriitaisia tunteita. Samalla tavalla myös sotilashenkilöiden teksteistä nousee esiin epävarmuuteen ja epätietoisuuteen sekä ristiriitaisiin tunteisiin kytkeytyviä ajatuksia kyseiseltä ajalta. Näistä huolimatta arki niin suomalaisilla kuin saksalaisillakin jatkui kyseisen kahden viikon ajan pääosin tavalliseen tapaan. Tätä ajanjaksoa sopiikin suhteellisen hyvin kuvaamaan Junilan väitöskirjassaan esille tuoma ilmaus ”sunnuntairauha”. Arjen jatkuminen pääosin normaalisti uudesta tilanteesta huolimatta ylläpiti siis toiveikkuutta tilanteen etenemisestä epävarmuudesta huolimatta rauhanomaisesti. Tällöin tuleva käänne eli oman tutkielmani tapauksessa Porin lentokentän räjäyttäminen tuntuikin ihmisistä odottamattomalta.⁸⁶

⁸⁶ Junila 2000, 194–195.

Kuvaamani kehityskulun toinen puolisko käsittääkin siis Porin pamauksen ja sitä seuranneen ajan syyskuun loppuun. Tällöin lehtien kirjoitusten keskeisiksi teemoiksi nousi yllättyneisyys ja järkytys saksalaisten suorittamista toimista poistumisensa päätteeksi. Lisäksi joissakin lehtien kirjoituksissa nousi esiin vahvasti ajatukset saksalaisten vihollisuudesta ja suoranaisesta provosoimattomasta ilkeydestä suomalaisia kohtaan. Lehtien kirjoituksissa siis katsottiinkin, ettei Saksalla ollut hyvää syytä suorittaa tuhoamistoimiaan. Sanomalehtien kirjoitusten perusteella voidaan siis todeta, että epävarmuuden aika oli päättynyt toivomuksista huolimatta odottamattomaan ratkaisuun saksalaisten toimesta, joka todennäköisesti herätti suomalaisissa edellä kuvatun kaltaisen vastareaktion. Se, kuinka todellisia kaikki lehtien kirjoituksissa esitetyt ajatukset ja näkemykset ovat, on vaikea todeta täysin varmaksi, sillä lehtien välittämässä virallisessa ja julkisessa kuvassa haluttiin todennäköisesti myös osoittaa suomalaisten rauhanthautoisuus ja suomalais-saksalaisen aseveljeyden päätyminen liittoutuneille, sillä Suomen prosessi erillisrauhaan oli käynnissä. Lisäksi saatettiin pyrkiä luomaan myös otollista ilmapiiriä ja oikeutusta suomalaisten tuleville toimille entistä aseveljeä vastaan Pohjois-Suomessa. Tämä kuvastaa siis myös laajempaa poliittista muutosta, jossa entisistä aseveljistä katsottiin tulleen nopeasti vihollisia.

Puolestaan sotilaiden teksteistä esiin nouseva ajatusmaailma koskien toista puoliskoä erosi lehtien kirjoituksissa esitetyistä ajatuksista ja näkemyksistä. Kukaan tutkimistani sotilashenkilöistä ei ilmaissut kantaansa tai ajatustaan saksalaisista tai heidän toimistaan suoraan ja yhtä selkeästi kuin sanomalehdissä tuotiin näkökannat esille. Sotilaiden kirjoituksissa ei esimerkiksi puhuta saksalaisista vihollisina sanan varsinaisessa merkityksessä eikä heidän toimistaan puhuta ilkeytenä samalla tavalla kuin sanomalehdissä. Teksteissä vihollisanaa käytettiin sellaisessa merkityksessä, josta saa sellaisen kuvan, että saksalaisten vihollisuus perustui sotilashenkilöiden näkökulmasta pitkälti heidän rooliinsa oman maan sotilaana ja virallisesti vallitsevaan tilanteeseen. Vihollisuus ei siis perustunut todelliseen tilanteeseen tai henkilökohtaisiin näkökulmiin. Lisäksi teksteissään sotilashenkilöt haluavat korostaa saksalaisten joukkojen komentajana toimineen kenraalimajuri Backhausin inhimillisyyttä, vaikka hän joutui suorittamaan sotilashenkilöiden näkökulmasta pakollisen, mutta itselleen vastenmielisen lentokentän räjäyttämisen. Sotilashenkilöt katsoivatkin Backhausin ansioksi sen, että tilanne sujui rauhanomaisesti ilman ihmishenkien menetyksiä ja suurempia aineellisia tuhoja kaupungille.

Näin ollen jo edellä kuvatun perusteella voidaan vastata käytännössä kielteisesti siihen kysymykseen, poistuvatko saksalaiset Porista yksiselitteisesti vihollisina. Vaikka lehdet välittävät virallisen ja julkisen kuvan olevan suhteellisen yksiselitteisesti se, että saksalaisia ja heidän

toimiaan pidetään vihollisuutena, lehtien kirjoituksissa myös tunnustetaan olevan ihmisiä, jotka ajattelivat uudesta tilanteesta jopa täysin päinvastaisella tavalla. Lisäksi sotilashenkilöiden kirjoituksissa tuodaan esille se, kuinka saksalaisten vihollisuus perustui pitkälti viralliseen kuvaan ja tilanteeseen kuin todellisuudessa vallinneeseen tilanteeseen. Myöskään tavallisesti jatkunut arki suhteiden katkaisemisesta Porin pamaukseen sekä suomalaisten ja saksalaisten välillä edelleen jatkunut pienimuotoinen yhteistyö osoittavat mielestäni sen, ettei suomalaisten ja saksalaisten välillä voinut olla sellaista vihollisuutta kuin sen voi sanan varsinaisessa merkityksessä ja tilanteen huomioon ottaen ymmärtää. Tätä tukee myös se, että todennäköisesti myös saksalaiset ajattelivat tilanteesta samalla tavalla, joka tuleekin erityisen hyvin esille Backhausin antaman kirjeen kautta, jossa vedotaan esimerkiksi siviiliväestön suojelemiseen ja toivotaan suomalaisten sotilashenkilöiden ymmärtävän sotilaina hallituksensa päätökset. Tämä asettuikin Junilan tekemään havaintoon siitä, etteivät saksalaiset pitäneet paikallista siviiliväestöä syyllisinä syntyneeseen tilanteeseen, vaan vierittivät vastuun päätöksentekijöille. Siviilien nähtiin olevan olosuhteiden uhreja samalla tavalla kuin tavallisten sotilaidenkin.⁸⁷ Näin ollen voidaan katsoa, ettei lentokentän räjäyttämisen ollut ilkeyden suuntaamista suoraan paikallista väestöä kohtaan. Näistä asioista voidaan siis tulkita, etteivät saksalaiset poistuneet Porista yksiselitteisesti vihollisina, vaan tapahtumiin ja tilanteeseen liittyi erilaisia näkemyksiä ja ajatuksia. Kuten Junila toteaa, voidaan tässäkin tapauksessa aseveljien katsoa eronneen toisistaan pääosin edelleen tietynlaisina ystävinä.⁸⁸

Suomalais-saksalaiseen yhteistyöhön on liitetty myöhemmin vaikeaan ja ristiriitaiseen kulttuuriperintöön liittyviä teemoja. Näitä teemoja oli myös havaittavissa omasta tutkimusaineistostani. Havaitsin tilanteeseen ja tapahtumiin liittyvän vaikeuden näkyvän aineistossa kolmessa eri merkityksessä. Ensimmäinen merkitys liittyi itse yhteistyön kokemiseen vaikeana, toinen merkitys saksalaisten toimien kokemiseen vaikeana ja kolmas merkitys itse uuden tilanteen myötä tapahtuneen muutoksen kokemiseen vaikeaksi. Puolestaan ristiriitaisuuteen liittyviä asioita pystyin havaitsemaan aineistosta sisäisen ja ulkoisen ristiriidan kautta. Ulkoinen ristiriita liittyi henkilöiden erilaisiin näkemyksiin, kun taas sisäinen ristiriita yksilön omaan sisäiseen kamppailuun omien ja ulkoapäin tulevien näkökantojen välillä. Vaikka asian käsittelemisen vaikeana ja ristiriitaisena kulttuuriperintönä on syntynyt vasta jälkepäin, nämä havainnot antavat mielestäni osviittaa niistä teemoista, jotka mahdollisesti vaikuttivat tähän

⁸⁷ Junila 2000, 200–201.

⁸⁸ Junila 2000, 201.

kehityskulkuun. Lisäksi monet aineistosta esiin nousseet ajatukset, näkemykset ja asiat tiivistyvät pitkälti näihin kahteen käsitteeseen liittyvien teemojen ja merkitysten ympärille.

Aiheesta tehdylle lisätutkimukselle on myös tarvetta, sillä tämä tutkielma ei pysty antamaan tapahtumista täysin kokonaisvaltaista kuvaa. Esimerkiksi aineistollisesti ja näkökulmaltaan tätä tutkielmaa voi pitää hieman kapeana, joten lisätutkimusta voisi teettää esimerkiksi laajemmasta näkökulmasta huomioiden tavalliset paikalliset siviilihenkilöt ja tavalliset sotilaat, sillä tämä tutkielma on keskittynyt erityisesti upseerin arvon omaavien sotilashenkilöiden näkökulmaan. Lisäksi aiheeseen liittyvien tapahtumien, asioiden, vaikeuden ja ristiriitaisuuden kokonaisvaltaisemman kuvan, syiden ja seurausten ymmärtämiseksi olisi syytä myös tehdä ajallisesti laajempaa tutkimusta eli tutkimusta, joka keskittyy käsittelemään paikallisten näkemyksiä tilanteesta laajemmin neljän vuoden saksalaisten Porissa oloajalta. Kokonaisuudessa katson kuitenkin tämän tutkielman antavan osviittaa erilaisista ajatuksista ja käsityksistä, jotka pyörivät käytännössä yhden, mutta paikallisesta historiasta katsoen merkittävän tapahtuman ympärillä.

Lähteet

Tutkimusaineisto

SANOMALEHDET

Björneborgs Tidning 1.9. – 30.9.1944.

Satakunnan Kansa 1.9. – 30.9.1944.

Uusi Aika 1.9. – 30.9.1944.

MUU AINEISTO

Hjelt, Paul 1944: Tilanne Porin lentokentällä aikana 13.–17.9.1944. Teoksessa Uhari, Jukka 2009: *Porin lentokentän historia 1. Varhaisilmailusta Porin Pamaukseen*. Tampere: Apali Oy, 139–143.

Karlsson, Kurt 1983: *Pori sodan varjossa 1939–1944. Väestönsuojelupäällikön muistelmia*. Pori: Satakunnan Kirjateollisuus Oy.

Saarwa, Juho 1954: “Porin pamauksesta” 10 vuotta. *Uusi Suomi* 15.9.1954, 9–10.

Teräs, Hannu 1979: Porin Pamaus. *Kansa taisteli* 9/1979, 306–309.

Tutkimuskirjallisuus

Enqvist, Johanna 2018: Hetken kestää elo tää, sekin synkkää ja ikävää. Traumaattisten perintöjen terminologiaa. *Suomen Museo* 2018, 7–22.

Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suominen, Eero 2016: *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino.

Jokipii, Mauno 1987: *Jatkosodan synty. Tutkimuksia Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940–41*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Junila, Marianne 2000: *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kielitoimiston sanakirja 2024: Määritelmä sanalle *vihollinen*. Kotimaisten kielten keskus. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/vihollinen?searchMode=all>

Koivuniemi, Jussi 2004: *Joen Rytmissä. Porin kaupungin historia 1940–2000*. Pori: Porin kaupunki.

Kulju, Mika 2013: *Lapin sota 1944–1945*. Helsinki: Gummerus.

- Macdonald, Sharon 2009: *Difficult heritage. Negotiating the Nazi past in Nuremberg and beyond* (1st ed.). Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.
- Perko, Touko 1971: *Aseveljen kuva. Suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941–1944*. Porvoo: WSOY.
- Pöysä, Jyrki 2015: *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Pöysä, Jyrki 2021: Muistitietotutkimus. Teoksessa Vuori, Jaana (toim.) *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja]. <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/>
- Raula, Juho 2004: Kolmannen valtakunnan sotaväki ja suomalais-saksalaiset suhteet Etelä-Suomen rannikkokaupungeissa 1940–1944. Teoksessa Alenius, Kari, Fält, Olavi K. & Vahtola, Jouko (toim.) *Vieraat sotilaat. Seminaari Oulun yliopistossa 5.2.–6.2.2004*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, 165–178.
- Seitsonen, Oula, Hekkurainen, Mirka, Koskinen-Koivisto, Eerika & Thomas, Suzie 2018: “Voiko natsia rakastaa?”. *Lapin maakuntamuseon Wir Waren Freunde – Olimme Ystäviä* -näyttelyprosessi esimerkkinä vaikeasta kulttuuriperinnöstä. *Suomen Museo* 2018, 112–132.
- Sivula, Anna 2017: Mitä teollinen kulttuuriperintö on?. Teoksessa Heikkilä, Suvi (toim.) *Satakunnan teollinen kulttuuriperintö*. Harjavalta: Satakunnan Historiallinen Seura, 9–40.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2024: *Laadullinen tutkimus ja sisällömanalyysi* (Uudistettu laitos.). Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Tuomi-Nikula, Outi, Haanpää, Riina & Kivilaakso, Aura 2013: Kulttuuriperintökysymysten jäljillä. Teoksessa Tuomi-Nikula, Outi, Haanpää, Riina & Kivilaakso, Aura (toim.) *Mitä on kulttuuriperintö?*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 12–27.
- Uhari, Jukka 2009: *Porin lentokentän historia 1. Varhaislennusta Porin Pamaukseen*. Tampere: Apali Oy.

Tutkielman otsikon lainaus otettu Hannu Teräksen muistelmista. Teräs 1979, 307.

(Kaikki verkkolähteet tarkastettu 15.4.2026.)